

Natuurhistorisch Maandblad

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG

AGAINST NATURE?

In het Natuurhistorisch Museum in Maastricht was deze zomer een expositie te zien over homoseksualiteit in het dierenrijk. Bionieuws van juli had hierop een opmerkelijke aanvulling. Hoewel homoseksualiteit in het dierenrijk al lang een geaccepteerd gegeven is en gestaaft kan worden met honderden voorbeelden, blijft het bij hele groepen van onze eigen soort maar een vreemd verschijnsel dat vooral door religieuze stromingen wordt afgedaan als onnatuurlijk, niet functioneel en bovenal verwerpelijk en pervers.

In het artikel van Bionieuws wordt het voorbeeld aangehaald van biseksuele Bonobo's met alle daarbij behorende gedragsexpressies. Inmiddels zijn bij 1.500 gewervelde en ongewervelde dieren gedragingen beschreven die als homoseksueel aangemerkt kunnen worden. Wat te denken van vrouwtjesdolfijnen die tegen elkaar drijven met een vin in de geslachtspleet van de ander of hun mannelijke wederhelften die hun penis in het blaasgat van een ander mannetje steken. De Amerikaanse bioloog Bruce Bagemihl geeft nog tal van andere voorbeelden in zijn in 1999 verschenen boek *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity*. Nieuw is volgens Bionieuws dat er een genetische basis lijkt te zijn gevonden voor homoseksualiteit bij dieren, nu ook voor de dichtst bij de mens staande soorten.

Homoseksualiteit die volgens de klassieke regels van de genetica tot verdwijnen is gedoemd, blijkt ook in de menselijke samenleving onuitroeibaar en lijkt zich in een stabiele frequentie te handhaven. Blijkbaar is homoseksualiteit op populatieniveau gunstig en draagt het bij tot de instandhouding van de soort. Inderdaad is er recent onderzoek gepresenteerd waarbij is aangetoond dat vrouwen die verwant zijn met homoseksuele mannen significant meer kinderen krijgen dan andere vrouwen. Volgens de auteurs zou dit kunnen wijzen op een gen dat homoseksualiteit bij mannen bewerkstelligt en dat van generatie op generatie wordt doorgegeven omdat het bij vrouwen de vruchtbaarheid verhoogt.

Een ander onderzoek, bekend als het "big brother effect", toont aan dat de kans dat een jongen homoseksueel is stijgt met het aantal oudere broers. Per oudere broer neemt de kans op homoseksualiteit met 30% toe. Men zou kunnen denken aan een sociale oorsprong, maar in een vergelijkend onderzoek bleek dat het grote-broer effect alleen optreedt bij echte verwantschap en niet bij jongens die wor-

FOTO: H. HEILIGERS

den grootgebracht in gezinnen met niet-verwante mannen. Het populatiekenmerk zou gunstig kunnen zijn voor de overleving van de soort. Hoewel de jongste broer dan wel geen nakomelingen krijgt, zou hij wel hulp kunnen bieden bij huishoudelijk werk en de verzorging van andere gezinsleden. De voortplanting is verzekerd door de oudere broers, waarmee de overdracht van het genetische materiaal veilig is gesteld. En inderdaad blijkt dat in Nieuw-Zeeland homoseksuele aboriginalmannen significant vaker meehelpen bij de opvoeding van het gezin.

Het vervelende van beide theorieën is dat ze geen verklaring geven voor lesbiennes. Bij mannen is homoseksualiteit een aangeboren biologisch fenomeen, dat zich onder andere uit in een vrouwelijk gevormde hypothalamus. De achterliggende functionaliteit bij vrouwen is echter nog steeds een raadsel. Je zou kunnen denken dat homoseksualiteit bij vrouwen uitsluitend een sociale herkomst heeft en dat ze mogelijk verankerd ligt in een verleden waar de sterftetekens van mannen beduidend hoger was. Als echtgenote van een gesneuvelde op een slagveld

stond je er maar mooi alleen voor en was de steun van lotgenoten bijzonder welkom. Dat sluit overigens aardig aan bij hypothesen die de vrouw het primaat geven bij de opvoeding van het nageslacht. Getlet op de lichaamsbouw is daar biologisch gezien weinig twijfel over. Maatschappelijk worden daarbij echter regelmatig kanttekeningen gemaakt en constateren we een ontwikkeling naar gelijkberechtiging en emancipatie, wat vaak vertaald wordt in het delen van huishoudelijk werk. Alle publiciteit ten spijt kan niet anders dan geconcludeerd worden dat de vrouwen de laatste decennia kwalitatief en kwantitatief aanzienlijk zijn gestegen op de maatschappelijke ladder. Hun affectie voor homoseksuele mannen is bekend en waarschijnlijk binnenkort ook wetenschappelijk bewezen. Zullen de amazones toeslaan door in hun verworven dominantie te regeren met matriarchale macht? Wat voor nut hebben mannen nog in feministische samenlevingen nadat ze hebben gezorgd voor de spermaoverdracht? Het dierenrijk kent daarvan voorbeelden te over. Dat levert het beeld op van een vrouwelijke bidsprinkhaan die haar partner na de geslachtsdaad verorbert. Nog even en de regering zit vol met vrouwen en homosociale en de kerkhoven liggen vol met jonge mannen.

De Rijn-glasslak voor het eerst in Limburg gevonden

Gerard Majoor, Jekerschans 12, 6212 GJ Maastricht

Stef Keulen, Mesweg 10, 6336 VT Hulsberg

De Rijn-glasslak (*Vitrinobrachium breve* (A. Férussac, 1821)) kreeg zijn Nederlandse naam omdat hij in 1964 voor het eerst gevonden werd langs de Rijn bij Millingen in Gelderland (BUTOT, 1964). Later werd de slak ook bij Arnhem en Nieuwegein gevonden (DE BRUYNE *et al.*, 2001; 2003). De soort staat als zeer zeldzaam op de Nederlandse Rodelijst in de categorie 'gevoelig' (DE BRUYNE *et al.*, 2003). In een strooiselmonster verzameld op 2 september 2007 langs het riviertje de Worm in Rimburch (gemeente Landgraaf) werden acht slakkenhuisjes aangetroffen die getermineerd werden als afkomstig van de Rijn-glasslak. Sommige huisjes bevatten nog resten van de slak en de dieren waren dus kennelijk levend verzameld. Op 19 oktober 2007 lukte het om een volwassen levend individu te vinden.

BESCHRIJVING VAN DE SOORT

De Rijn-glasslak [figuur 1] hoort bij de familie van de glasslakken (*Vitrinidae*). Deze slakken hebben dunne, doorzichtige, kleurloze dan wel bruinige of groenige huisjes. Levende glasslakken zijn aanmerkelijk groter dan hun huisje en zij kunnen zich daar dan ook niet geheel in terugtrekken.

De huisjes van de Rijn-glasslakken die in Rimburch werden verzameld waren 3,5 tot 4,5 mm breed en 1,4 tot 1,8 mm hoog; in de literatuur wordt een maximale breedte tot 5,5 mm opgegeven (KERNEY & CAMERON, 1980; GITTENBERGER *et al.*, 1984). Het huisje is afgeplat elliptisch van vorm met een relatief grote mondopening die de vorm van een halve ellips heeft. Het huisje heeft ongeveer 1,5 tot 1,75 omgang die snel in breedte toeneemt. Het is volgens de literatuur geelgroen doorschijnend, glanzend en met duidelijke groeilijnen. De in Rimburch verzamelde exemplaren waren echter eerder bruinachtig en matglanzend. Er is geen navel, wat wil zeggen dat de spil waar de omgangen omheen lopen bij deze soort geen holle

buis vormt waar vanaf de onderzijde van het huisje ingekeken kan worden. De mondrand is niet continu omdat de boven- en de onderzijde ervan aan de linkerkant aansluiten op de vorige omgang van het huisje en niet op elkaar. Bij de aansluiting van de bovenzijde van de mondrand op de vorige omgang wijkt de mondrand iets terug waardoor een kleine inkeping ontstaat. De mondrand heeft aan de onderzijde een smalle omslag naar binnen die haaks op de mondrand staat. Van onderaf langs de spil van het huisje in de mond kijkend kan de mondrand slechts tot aan de vorige omgang worden vervolgd. Het kruipende dier kan bijna drie cm lang worden (KÜNKEL, 1933). Het wordt aan de voorkant vrijwel geheel bedekt door een zwarte 'mantel', het orgaan dat het huisje produceert. De mantel heeft twee naar achteren uitstekende flappen; de rechter daarvan kan bij het kruipende dier tot over de top van het huisje vallen [figuur 2]. Het achterste deel van de slak, dat niet door de mantel wordt bedekt, is grijs (FORCART, 1944).

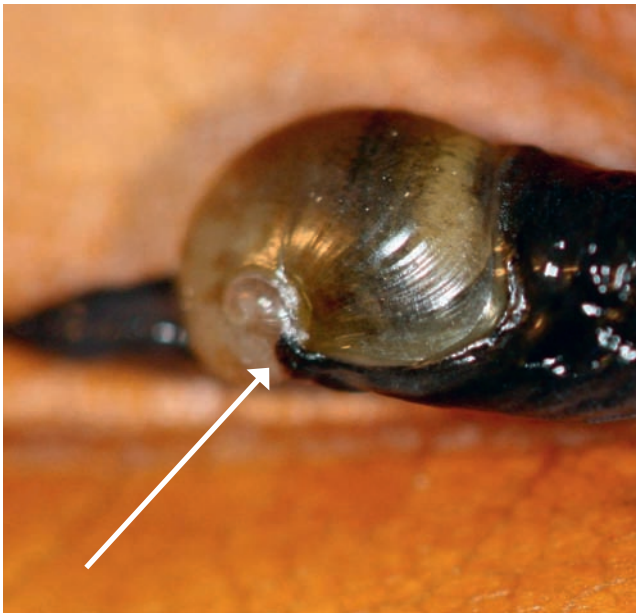
ONTWIKKELING EN LEEFWIJZE

Eieren van de Rijn-glasslak komen uit van eind mei tot in juni. De slakken groeien gedurende de zomer en worden in november geslachtsrijp. De dieren zijn tweeslachtig; de paring vindt in december plaats, waarna in februari en maart in vijf tot acht legsels in totaal zo'n 60 tot 100 eieren worden gelegd. De dieren worden 12 tot 15 maanden oud; de meeste gaan in april dood, enkele weken na de laatste eiafzetting (KÜNKEL, 1929; 1933; VATER, 1977). De slak is dus met name in de winter actief, dit in tegenstelling tot de meeste andere soorten slakken die in het late najaar sterven of zich voor overwintering ingraven. De Rijn-glasslak voedt zich vooral met afgevallen bladeren en leeft in de strooisellaag, ze kruipt niet omhoog in de vegetatie. Behalve plantaardig voedsel zijn in het maag-darmkanaal van sommige exemplaren van deze slak ook dierlijke resten aangetroffen; er zijn in gevangenschap zelfs gevallen van kannibalisme waargenomen (VATER, 1977; BOETERS & FALKNER, 1980; BECKMANN & LILL, 2001).

FIGUUR 1

De Rijn-glasslak (*Vitrinobrachium breve*) (foto: S. Keulen).

FIGUUR 2

Mantelflap over het huisje van de Rijn-glasslak (*Vitrinobrachium breve*) (foto: S. Keulen).

HABITAT

Op grond van literatuur met betrekking tot vindplaatsen van de Rijn-glasslak in Duitsland beschreven BECKMANN & LILL (2001) de habitat als: "Lage plekken in de buurt van beek- en rivierbeddingen, waar de soort in het winterbed, de uiterwaarden en dode rivierarmen voorkomt op met struiken begroeide oevers, in bosranden in de buurt van de oevers, broekbossen, terreinen met struiken, struikgewas, aan de met gras en kruiden begroeide voet van hellingen, en op ruderaal terreinen. Als boomsoorten worden steeds wilgen, elzen, essen en populieren genoemd." Alle genoemde terreintypen hebben met elkaar gemeen dat ze gedurende een of meer seizoenen zeer vochtig zijn.

AREAAL

De vindplaats in Rimburch [figuur 3] sluit aan op de westgrens van het voor Duitsland beschreven areaal van de Rijn-glasslak, dat aan

de noordzijde begrensd wordt door de lijn Nijmegen-Paderborn-Görlitz, met als noordelijkste vindplaats het dal van de Hönne in het Sauerland (BECKMANN & LILL, 2001). Het nieuw gevonden voorkomen is een van de meest westelijke. Ook om een andere reden is de vindplaats bijzonder. De Worm behoort tot het stroomgebied van de Maas waarin het voorkomen van de Rijn-glasslak tot nu toe niet was aangetoond (BECKMANN & LILL, 2001).

Alle dode exemplaren van de Rijn-glasslak werden op 2 september 2007 in Rimburch ten zuiden van de brug over de Worm gevonden [figuur 3]. De vindplaats van de Rijn-glasslak is inderdaad te omschrijven als een lage plek in de buurt van een beekbedding, spaarzaam begroeid met bomen en struiken. Om een levend exemplaar van de Rijn-glasslak te bemachtigen werd op 19 oktober 2007 het gebied opnieuw bezocht. Die excursie leverde één levend exemplaar van de Rijn-glasslak op [figuur 1 en 2].

ANATOMISCH ONDERZOEK

Omdat het huisje van de Rijn-glasslak verward kan worden met dat van andere glasslakken, zoals met de in het aangrenzende Duitsland levende 'Weitmündige Glasschnecke' (*Semilimax semilimax* (J. Férussac, 1802)) (zie KÜNKEL, 1933; FALKNER, 1998), werd op het gedode exemplaar dat is afgebeeld in figuur 1 anatomisch onderzoek naar de bouw van de geslachtsorganen verricht door prof. dr. E. Gittenberger van het Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis in Leiden. Met de uitkomst van dit onderzoek werd de determinatie op grond van het huisje bevestigd.

VERSPREIDING LANGS DE WORM

Om een beeld te krijgen van de verspreiding van de Rijn-glasslak in de directe omgeving van de vindplaats is een zestal potentiële vindplaatsen langs de Worm onderzocht, zowel op zicht als door het nemen van strooiselmonsters. Een potentiële vindplaats is een plek niet al te ver (minder dan 1000 m) van de oorspronkelijke vindplaats langs de Worm en met een vergelijkbare vegetatie. Vier van deze bemonsterde plaatsen liggen ten noorden van de eerste vindplaats van

FIGUUR 3

Biotoop van de Rijn-glasslak (*Vitrinobrachium breve*) langs de Worm (foto: S. Keulen).

TABEL 1

Resultaten van de bemonstering van de vindplaats van de Rijn-glasslak (*Vitrinobranchium breve*) en van zes potentiële vindplaatsen langs de Worm bij Rimborg. Verklaring waargenomen exemplaren: X: alleen zichtwaarneming; 1: één exemplaar; 2: twee tot en met vijf exemplaren; 3: zes tot en met tien exemplaren; 4: elf of meer exemplaren. Verklaring Rode lijstcategorieën: BE: bedreigd; KW: kwetsbaar; GE: gevoelig (DE BRUYNE et al., 2003). Soorten met een asterisk (*) zijn leden van het *Vitrinobranchium breve*-Gesellschaft die op de vindplaats zijn aangetroffen (HÄSSLEIN, 1961). Van de potentiële vindplaatsen aan de noordzijde werden tweemaal zoveel monsters verzameld dan van de andere vindplaatsen. De getallen in de tabel zijn hiervoor gecorrigeerd.

Wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	Rode lijst	Potentiële vindplaatsen noordzijde	Vindplaats	Potentiële vindplaatsen zuidzijde
<i>Acanthinula aculeata</i> *	Stekelslak		2	4	3
<i>Aegopinella nitidula</i> *	Bruine blinkslak		2	4	2
<i>Aegopinella pura</i> *	Kleine blinkslak	BE		2	1
<i>Arion distinctus</i>	Donkere wegslak			X	
<i>Carychium minimum</i>	Plompe dwergslak		2	2	2
<i>Carychium tridentatum</i> *	Slanke dwergslak		2	1	1
<i>Cepaea hortensis</i> *	Witgerande tuinslak		X	2	
<i>Clausilia bidentata</i>	Vale clausilia		2	1	4
<i>Cochlicopa lubrica</i> *	Glanzende agaathoren		2	4	1
<i>Columella edentula</i>	Tandloze korfslak	KW	1	2	1
<i>Deroceras panormitanum</i>	Zuidelijke akkerslak			X	
<i>Deroceras reticulatum</i> *	Gevlekte akkerslak			X	
<i>Discus rotundatus</i> *	Boerenknoopje		2	4	4
<i>Macrogaster attenuata lineolata</i>	Geribde clausilia		2	4	2
<i>Monachoides incarnatus</i> *	Bos-loofslak			2	1
<i>Nesovitrea hammonis</i>	Ammonshorentje			2	
<i>Oxychilus cellarius</i> *	Kelder-glansslak		1	4	2
<i>Oxychilus draparnaudi</i>	Grote glansslak		1	X	1
<i>Paralaoma servilis</i>	Duintolletje		1		
<i>Punctum pygmaeum</i>	Dwergpuntje		1	3	
<i>Succinea putris</i> *	Barnsteenslak		2	2	2
<i>Succinella oblonga</i>	Langwerpige barnsteenslak			1	
<i>Trichia hispida</i> *	Haarslak		2	4	4
<i>Truncatellina cylindrica</i>	Cylindrische korfslak	KW			2
<i>Vallonia costata</i>	Geribde jachthorenslak		1		1
<i>Vallonia excentrica</i>	Scheve jachthorenslak			1	
<i>Vertigo pygmaea</i>	Dwerg-korfslak	KW	1		
<i>Vitrea contracta</i>	Kleine kristalslak			2	
<i>Vitrea crystallina</i>	Kristalslak		2		
<i>Vitrina pellucida</i> *	Doorschijnende glasslak		2	3	2
<i>Vitrinobranchium breve</i> *	Rijn-glasslak	GE		3	
<i>Zonitoides nitidus</i>	Donkere glimslak		1		
Totaal aantal soorten landslakken			21	26	18
Zoetwater mollusken					
<i>Bithynia tentaculata</i>	Grote diepslak		2		
<i>Gyraulus albus</i>	Witte schijfhoren		1		
<i>Pisidium spec.</i>	Erwtmossel spec.		1		2
<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	Jenkins' waterhoren		2		1

de Rijn-glasslak, twee liggen ten zuiden ervan.

De resultaten van deze bemonstering zijn samengevat in tabel 1. Het belangrijkste resultaat is dat geen Rijn-glasslakken zijn aangetroffen buiten de oorspronkelijke vindplaats. Op de potentiële vindplaatsen ten noorden ervan zijn vijf soorten aangetroffen die niet op de vindplaats zijn gevonden: de Geribde jachthorenslak (*Vallonia costata*), de Dwerg-korfslak (*Vertigo pygmaea*), het Duintolletje (*Paralaoma servilis*), de Kristalslak (*Vitrea crystallina*), en de Donkere glimslak (*Zonitoides nitidus*). Van deze vijf soorten geven de eerste twee de voorkeur aan niet te natte graslanden en laatste twee juist aan vochtige biotopen (BOYCOTT, 1934; HÄSSLEIN, 1960). Waarschijnlijk zijn de laatste twee soorten dicht bij de waterkant verzameld en de eerste twee op enige afstand daarvan. Het Duintolletje is nog te kort bekend uit Nederland om een uitspraak te kunnen doen over de door dit slakje in ons land geprefereerde biotopen (WALLBRINK et al., 2001).

Op de potentiële vindplaatsen ten zuiden van de vindplaats van de Rijn-glasslak zijn twee soorten gevonden die niet op de vindplaats zijn gevonden: de Cylindrische korfslak (*Truncatellina cylindrica*) en ook hier de Geribde jachthorenslak. De eerstgenoemde soort is een soort van droge en halfdroge graslanden (HÄSSLEIN, 1960). Op de vindplaats van de Rijn-glasslak zijn alleen daar de Langwerpige barnsteenslak (*Succinella oblonga*), de Gevlekte akkerslak (*Deroceras reticulatum*), de Scheve jachthorenslak (*Vallonia excentrica*), de Kleine kristalslak (*Vitrea contracta*), het Ammonshorentje (*Nesovi-*

trea hammonis), de Donkere wegslak (*Arion distinctus*) en de Zuidelijke akkerslak (*Deroceras panormitanum*) aangetroffen. De eerste drie soorten geven de voorkeur aan grasland, de overige soorten aan de strooisellaag onder bomen en struiken (HÄSSLEIN, 1960). Er zijn op de vindplaats meer soorten landslakken aanwezig dan op de potentiële vindplaatsen, respectievelijk 26, tegen 21 en 18, mogelijk doordat op de vindplaats zowel graslandsoorten als soorten uit de strooisellaag kunnen leven. Verder zijn de aantallen waargenomen dieren per soort op de oorspronkelijke vindplaats veelal aanzienlijk hoger. Deze plaats biedt kennelijk betere leefmogelijkheden aan slakken dan de potentiële vindplaatsen. Door HÄSSLEIN (1961) is op grond van waarnemingen in het Rijndal ter hoogte van het Zevengebte een landslakkenassociatie beschreven die gekarakteriseerd wordt door twee soorten, waaronder de Rijn-glasslak: het "*Vitrinobranchium breve*-Gesellschaft" van vochtige, warme bossen langs rivieren. Van de 29 soorten van dat slakkengezelschap zijn er

14 op de oorspronkelijke vindplaats gevonden; van de 15 'ontbrekende' soorten komt de tweede karakteristieke soort niet in Nederland voor en zijn er twee (de Geribde jachthorenslak en de Donkere glimslak) wel op de potentiële vindplaatsen gevonden. De op de vindplaats aangetroffen landslakkenfauna is dus niet identiek met het beschreven *Vitrinobrachium breve*-Gesellschaft, maar neigt wel duidelijk in die richting.

De vondst van schelpen van enkele soorten zoetwaterweekdieren op de potentiële vindplaatsen wijst er op dat deze juist onder de hoogwaterlijn gelegen zijn. Het ontbreken van deze groep soorten in de monsters van de oorspronkelijke vindplaats maakt het vrijwel zeker dat deze boven de hoogwaterlijn ligt. De potentiële vindplaatsen wijken qua habitat dus iets af van de oorspronkelijke vindplaats. Hieruit mag echter niet de conclusie getrokken worden dat de Rijn-glasslak om die reden in de elders genomen strooiselmonsters ontbreekt. De periode dat de vloedlijn onder water staat is zeer beperkt. Zou de Rijn-glasslak dit verdragen, dan zouden de kruipende dieren gedurende de rest van het jaar deze biotopen zeker bezetten.

Ook het tijdstip van bemonsteren speelt geen rol. De monsters van de potentiële vindplaatsen zijn half november genomen, na de eerste nachtvorst. Glasslakken verdragen lagere temperaturen, deze soorten zijn juist in de winter actief en worden in die periode volwassen (KÜNKEL, 1929, 1933; VATER, 1977).

CONCLUSIE

Voor het eerst werd de Rijn-glasslak in Limburg gevonden, op één plek langs de Worm. De vondst langs de Worm is, voor zover ons bekend, de eerste in het stroomgebied van de Maas. De vindplaats in Rimburch sluit aan op de westgrens van het voor Duitsland beschreven areaal. De habitat op de oever van de Worm in Rimburch komt overeen met de habitat zoals beschreven voor de Rijn-glasslak in Duitsland. De Rijn-glasslak is een Rode lijst soort. Op de oever van de Worm werden nog 31 andere soorten landslakken aangetroffen waaronder vier Rode lijst soorten. Veertien van de 29 soorten behorend tot een uit Duitsland beschreven *Vitrinobrachium breve*-slakkenassociatie werden ook op de vindplaats van de Rijn-glasslak in Rimburch aangetroffen.

DANKWOORD

Wij zijn professor Edi Gittenberger dank verschuldigd voor het uitvoeren van anatomisch onderzoek op ons fotomodel, professor Ruud Bank voor het beschikbaar stellen van literatuur en de afdeling Immunologie van de Vakgroep Interne Geneeskunde van het Maastrichtse Universitair Medisch Centrum voor de bruikleen van een Wild M8 stereomicroscoop.

Summary

FIRST RECORDED OBSERVATION OF *VITRINOBRACHIUM BREVE* IN LIMBURG

Vitrinobrachium breve was found for the first time in the province of Limburg along the banks of the small river Worm in Rimburch (Landgraaf). Previous observations in the Netherlands were limited to three places along the river Rhine. As far as we know, this is the first recorded observation of *Vitrinobrachium breve* in the basin of the river Meuse. The Rimburch site is near the western boundary of the distribution area of this species in Germany. The snail's habitat in Rimburch matches the description of its habitat in Germany. Thirty-one more species of snails and slugs were found along the river Worm, five of which (including *Vitrinobrachium breve*) feature on the Dutch Red List. Fourteen of the 29 species constituting the *Vitrinobrachium breve* association of molluscs described from Germany were also found at its habitat in Rimburch.

Literatuur

- BECKMANN, K.-H. & K. LILL, 2001. Die Kurze Glas-snecke *Vitrinobrachium breve* (A. Ferrussac 1821) im Hönnetal/Sauerland - zur zoogeografischen und taxonomischen Bedeutung der nordwest-deutschen Vorkommen dieser Art (*Gastropoda: Stylommatophora, Vitrinidae*). *Heldia* 3: 59-66.
- BOETERS, H.D. & G. FALKNER, 1980. Zur Verbreitung von *Vitrinobrachium breve* in Bayern. *Mitteilungen zoologisches Gesellschaft Braunau* 3: 298-302.
- BOYCOTT, A.E., 1934. The habitats of land mollusca in Britain. *Journal of Ecology* 22: 1-38.
- BRUYNE, R.H. DE, H. WALLBRINK & C.M. NECKHEIM, 2001. De Rijn-glasslak *Vitrinobrachium breve* (Férussac, 1821) bij Nieuwegein. *Spirula* 322: 95.
- BRUYNE, R.H. DE, H. WALLBRINK & A.W. GMELIG MEYLING, 2003. Bedreigde en verdwenen land- en zoetwaterweekdieren in Nederland (*Mollusca*). Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. European Invertebrate Survey - Nederland/Stichting Anemoon, Leiden/Heemstede.
- BUTOT, L.J.M., 1964. Een nieuwe mollusk (*Vitrinobrachium breve*) voor de Nederlandse fauna. *Correspondentieblad Nederlandse Malacologische Vereniging* 111: 161.
- FALKNER, G., 1998. Malakologische Neufunde und Forschungsprobleme in den Bayrischen Alpen und ihrem Vorland. In: W.W. Jung (red.), *Naturerlebnis Alpen. Jubiläumsschrift zum 50-jährigen Bestehen der Naturkundlichen Abteilung der Sektion München im Deutschen Alpenverein e.V.* Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München: 89-124.
- FORCART, L., 1944. Monographie der schweizerischen *Vitrinidae* (*Moll. Pulm.*). *Revue Suisse de Zoologie* 51(29): 629-678.
- GITTENBERGER, E., W. BACKHUYS & Th.E.J. RIPKEN, 1984. De landslakken van Nederland. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht.
- HÄSSLEIN, L., 1960. Weichtierfauna der Landschaften an der Pegnitz. Ein Beitrag zur Ökologie und Soziologie niederer Tiere. *Abhandlungen der naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg* 29: 1-148.
- HÄSSLEIN, L., 1961. Die Molluskenfauna des Siebengebirges und seiner Umgebung. In: F. Pax (red.), *Siebengebirge und Rodderberg. Beiträge zur Biologie eines rheinischen Naturschutzgebietes*. Dechiana, Beihefte 9: 1-28.
- KERNEY, M.P. & A.D. CAMERON, 1980. Elsevier's slakengids. Elsevier, Amsterdam.
- KÜNKEL, K., 1929. Experimentelle Studie über *Vitrina brevis*. *Zoologische Jahrbücher, Abteilung für allgemeine Zoologie und Physiologie der Tiere* 46: 575-626.
- KÜNKEL, K., 1933. Vergleichende experimentelle Studie über *Vitrina elongata* Draparnaud und *Vitrina brevis* Férussac. *Zoologische Jahrbücher, Abteilung für allgemeine Zoologie und Physiologie der Tiere* 52: 399-431.
- VATER, G., 1977. Zur Biologie von *Vitrinobrachium breve* (Fér.). *Malakologische Abhandlungen staatliches Museum für Tierkunde in Dresden* 5: 285-296.
- WALLBRINK, H., R.H. DE BRUYNE & J.C.A. EIKENBOOM, 2001. Een nieuwe landslak voor Nederland: *Paralaoma servilis* (Shuttleworth, 1852) (*Gastropoda, Pulmonata, Endodontidae*). *Basteria* 65: 89-92.

Drymonia obliterata, een nieuwe nachtvlinder voor Nederland?

Marcel M.J. Prick, van Weerden Poelmanstraat 173, 6417 EM Heerlen
Guido M.H. Smeets, Grachtstraat 10, 6305 AN Schin op Geul

Naar aanleiding van de notities van Frans Felder die van april tot en met augustus 1998 intensief de nachtvlinderfauna van de Vijlener bossen had geïnventariseerd, besloten beide auteurs om in 2008 met stroop en licht de macronachtvlinders van deze bossen opnieuw te inventariseren. Tijdens de zevende inventarisatieavond leverde dit, naar aanvankelijk werd verondersteld, een nieuwe soort voor de fauna van Nederland op, maar al snel bleek het om de herontdekking van *Drymonia obliterata* (Esper, 1785) te gaan die de nodige vragen opwierp. In dit artikel wordt hierop nader ingegaan. Verder wordt de vlinder beschreven, wordt aandacht besteed aan de fenologie, de biologie en de verspreiding en tenslotte wordt een Nederlandse naam voor deze vlinder voorgesteld.

HERONTDEKKING

Op 14 juli 2008 hadden beide auteurs het vanglaken met een HPL-lamp van 125 Watt opgesteld in het Malens bosch. Omstreeks 23.00 uur verscheen een vlinder op het laken die onmiddellijk als *Drymonia melagona* (Borkhausen) werd gedetermineerd. De eerste auteur kende de soort, omdat hij de vlinder in Noord-Frankrijk in het Bois de Merles (Meuse) op 24 juni 1994 op licht had waargenomen. De eerste reactie was dat het een nieuwe soort voor Neder-

land betrof, omdat de vlinder niet in de in 2006 verschenen veldgids "Nachtvlinders" (WARING & TOWNSEND, 2006) te vinden was. Bij thuiskomst ontdekte de tweede auteur dat de soort inmiddels onder de naam *Drymonia obliterata* (Esper) bekend staat en onder die naam in bovengenoemde veldgids weliswaar genoemd, maar niet afgebeeld wordt. Daar is te lezen dat de soort enige tijd abusievelijk op de Nederlandse lijst heeft gestaan, maar nooit in Nederland is vastgesteld. Toen Anton Cox van deze vondst op de hoogte werd gesteld, vertelde hij zeker te weten dat Hugo van der Wolf de soort al lang geleden in Limburg had ontdekt. Deze bevestigde dat hij op 13 juni 1968 een mannelijk exemplaar op licht aan de rand van het Bovenste Bos bij Epen had gevangen. Bovendien had hij er een korte mededeling in het tijdschrift Entomologische Berichten (VAN DER WOLF, 1969) aan gewijd. LEMPKE (1969) vermeldt de soort in zijn artikel over de moderne indeling en nomenclatuur van de tandvlinders (*Notodontidae*). Ook in de Naamlijst van de Nederlandse Lepidoptera (LEMPKE, 1976) staat de soort als *Drymonia melagona* vermeld. De vlinder van Epen bevindt zich thans in de collectie van het Milieu Educatie Centrum te Eindhoven (persoonlijke mededeling Hugo van der Wolf). De vlinder van het Malens bosch, eveneens een mannetje, is na 40 jaar het tweede exemplaar van deze soort dat uit Nederland bekend is.

FIGUUR 1

Imago van de Beukentandvlinder (*Drymonia obliterata*) met op de rug het voor de tandvlinders (*Notodontidae*) karakteristieke tandvormige uitsteeksel (foto: Biopix.dk).

DETERMINATIE

De vlinder lijkt nogal op de Zuidelijke tandvlinder (*Drymonia velitaris*), maar is daarvan relatief gemakkelijk te onderscheiden. Deze soort heeft een meer bruinige grondkleur met een zandgeel wortelveld, terwijl *Drymonia obliterata* [figuur 1] meer grijs getint is. De dwarslijnen die het grijsbruine middenveld van de voorvleugels begrenzen zijn tamelijk sterk getand en de buitenste bovendien wit afgeboord. Het meest opvallende kenmerk is echter een in het oog springende driehoekige, donkere vlek die zich voor de vleugelpunt bevindt en aan de buitenste dwarslijn grenst. De voor de familie van de tandvlinders karakteristieke tand aan de binnenrand van de voorvleugels is klein en onopvallend. Wel valt op dat het borststuk erg donker gekleurd is. De sprietten van het mannetje zijn sterker gekamd dan die van het vrouwtje.

FENOLOGIE EN BIOLOGIE

In de oudere literatuur (FORSTER & WOHLFAHRT, 1960) maar ook bij ROBINEAU (2007) wordt gesproken over twee generaties. Bij LEPIDOPTEROLOGEN ARBEITSGRUPPE (2000) staat dat zich onder gunstige weersomstandigheden misschien soms ook een tweede generatie ontwikkelt. Volgens EBERT (1994) hoeft het feit dat de waarnemingen zich over de periode van mei tot in september uitstrekken niet noodzakelijkerwijs te betekenen dat het ook twee generaties betreft. Als waardplanten van de rups worden Beuk (*Fagus sylvatica*) en eik (*Quercus spec.*) genoemd (FORSTER & WOHLFAHRT, 1960; EBERT, 1994; FAJCIK & SLAMKA, 1996; LEPIDOPTEROLOGEN ARBEITSGRUPPE, 2000). Daarnaast wordt ook berk (*Betula spec.*) als waardplant vermeld (KOCH, 1984; ROBINEAU, 2007). De groenige rups verpopt zich in de grond in een met fijn wit spinsel beklede holte en overwintert daar, soms ook tweemaal. De vlinders zijn 's nachts actief en komen goed op licht (LEPIDOPTEROLOGEN ARBEITSGRUPPE, 2000), maar ze kunnen zoals alle tandvlinders geen voedsel opnemen (WARING & TOWNSEND, 2006).

VERSPREIDING EN VOORKOMEN

Het areaal van deze soort strekt zich van België, Frankrijk en Noord-Spanje door Midden-Europa met Denemarken over de Balkan en tot

aan de Zwarte Zee en de Kaukasus uit (WEIDEMANN & KÖHLER, 1996; LEPIDOPTEROLOGEN ARBEITSGRUPPE, 2000). Bovendien komt de vlinder ook in Noord-Italië voor. In Zwitserland is de soort vooral in het noorden wijd verbreid in onder meer vochtige beukenbossen en eiken-haagbeukenbossen (LEPIDOPTEROLOGEN ARBEITSGRUPPE, 2000). In Frankrijk wordt de vlinder vooral in het noorden en oosten van het land en de Pyreneeën aangetroffen (MOTHIRON & HODDÉ, 2008). Volgens ROBINEAU (2007) komt de soort er lokaal voor in de loofbossen van het middelgebergte en de grote eikenbossen van het laagland. In Duitsland wordt de soort van praktisch alle deelstaten vermeld en komt daar ook in beukenbossen of met beuk gemengde loofbossen voor (TOLASCH, 2008). WEIDEMANN & KÖHLER (1996) voegen daar nog aan toe dat het vaak vochtige, koele plekken betreft en vermelden dat de soort in sommige gebieden zoals in de Harz en de Rhön niet zeldzaam is. In Baden-Württemberg is de vlinder van vele over de hele deelstaat verspreide vindplaatsen bekend (EBERT, 1994). Volgens STAMM (1981) is de soort in het bergland van het Rijnland en Westfalen overal in loofbossen aan te treffen, maar ontbreekt de vlinder aan de Nederrijn. Volgens Armin Hemmersbach (schriftelijke mededeling) is *Drymonia obliterata* in het Bergisches Land en in de Eifel relatief vaak aan te treffen, maar in het laagland komt hij nauwelijks voor. De dichtstbijzijnde bekende Duitse vindplaats is het vanwege zijn vele dagvlindersoorten bekende natuureservaat Schlangenberg bij Breinig ten oosten van Aken (VORBRÜGGEN, 1981), hemelsbreed ongeveer 17 kilometer verwijderd van het Malens bosch. In België is het een lokale en zeldzame soort, die echter op sommige vindplaatsen niet zo zeldzaam is. De vlinder kwam al vóór 1980 voor in de provincies Brabant, Luik en Luxemburg. Na 1980 is de soort ook in Namen waargenomen (DE PRINS & STEEMAN, 2008). Op 24 juli 2006 werd de vlinder voor het eerst in de provincie Antwerpen bij Oostmalle gesignaleerd (VERAGTERT, 2007). Op 16 juli 2007 werd een tweede exemplaar in deze provincie door Vic Van Dyck in zijn tuin aangetroffen en gefotografeerd (NATUURPUNT, 2008). Anton Cox (persoonlijke mededeling) vermeldt de soort van Zwitserland bij Gliion (Vaud), van Frankrijk in de Jura, de Voagezen (Charmes) en de Ariège, van Duitsland uit de zuidelijke Eifel bij Irrel, het Bergisches Land en de omgeving van Wuppertal beide laatste in de deelstaat Nordrhein-Westfalen. In België nam hij op 16 juli 1992 één exemplaar in de omgeving van Arlon en op 25 mei 2007 ook één exemplaar bij Baraque de Fraiture waar. Frans van Oosterhout (persoonlijke mededeling) nam de soort waar bij Bracht in het Duitstalige deel van de Belgische Ardennen en bij Charmes in de Voagezen, waar op 24 juni 1977 liefst negen vlinders, allemaal mannetjes, op het vanglakken werden geteld.

VINDPLAATS VIJLENER BOSSEN

Het Malens bosch maakt deel uit van de ongeveer 600 hectare grote Vijlener bossen. De vindplaats zelf [figuur 2] bevindt zich op 280 meter boven NAP op ongeveer 200 m afstand van de Belgische grens en op ongeveer vier ki-

FIGUUR 2

Vindplaats van de Beukentandvlinder (*Drymonia obliterata*) in het Malens bosch met links een gedeelte van het beukenbos (foto: Marcel Prick).

lometer van de plek waar hij in 1968 voor het eerst werd gezien. Drie habitattypen grenzen hier praktisch aan elkaar. In de eerste plaats het Veldbies-beukenbos en verder het Gierstgras-beukenbos en het naaldbos met lariks (*Larix spec.*) (VAN DE SANDE & DE BOER, 2007). In de directe omgeving groeien Beuk en eik en hier en daar berk, Lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), lariks en Hulst (*Ilex aquifolium*). De ondergroei bestaat uit onder meer Blauwe bosbes (*Vaccinium myrtillus*), braam (*Rubus spec.*) en Adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*). Openkele vangavonden begin mei verschenen op dezelfde plek de eveneens aan beuk gebonden karakteristieke soorten Tauvlinder (*Agria tau*) en Beukeneenstaart (*Watsonalla cultraria*) op het vanglakken.

DISCUSSIE

De herontdekking van *Drymonia obliterated* brengt het aantal Nederlandse soorten dat tot de tandvlinders behoort op 32. Uit vervolgonderzoek in de Vijlener bossen zal moeten blijken of het bij deze waarneming om een eenmalige toevalstreffer gaat of dat sprake is van een (kleine) populatie.

Het is interessant te weten waarop de opmerking over deze soort in de veldgids "Nachtvlinders" is gebaseerd. Van Rob de Vos vernamen

de auteurs via Dick Groenendijk van De Vlinderstichting dat bij het samenstellen van de naamlijst van Nederlandse vlinders (KUCHLEIN & DE VOS, 1999) deze soort nergens teruggevonden kon worden en daarom van de lijst was geschrapt. Hieraan zal wellicht ook het feit dat de vlinder inmiddels een andere naam had gekregen hebben bijgedragen.

Volgens VERAGTERT (2007) zou "Beukentandvlinder" voor deze soort een passende Nederlandse naam kunnen zijn. Na overleg met Dick Groenendijk nemen de auteurs deze suggestie over en stellen voor *Drymonia obliterated* voortaan zo te noemen.

DANKWOORD

De auteurs danken Staatsbosbeheer voor het verlenen van de vergunning om onderzoek te verrichten in de Vijlener bossen en Patrick Kloet in het bijzonder voor het aanleveren van de Basisvegetatiekartering Vijlener bossen en Platte bossen. Anton Cox, Armin Hemmersbach, Frans van Oosterhout, Wolfgang Vorbrüggen en Hugo van der Wolf zijn zij dank verschuldigd voor hun waardevolle gegevens en Dick Groenendijk en Rob de Vos voor hun kritisch commentaar bij de totstandkoming van dit artikel.

Summary

REDISCOVERY OF *DRYMONIA OBLITERATA* (ESPER, 1785) IN THE NETHERLANDS (LEPIDOPTERA: NOTODONTIDAE)

On 14 July 2008, a male of *Drymonia obliterated* (Esper) was found in the Malens bosch woods near the village of Vijlen, in the southeast of the province of Limburg. After having consulted recent literature, the authors first thought this was a new species in the fauna of the Netherlands. After having contacted some specialists, however, they found that it was actually a rediscovery of the species, as the first specimen had been collected forty years ago in the same part of Limburg. Characteristics, distribution, phenology and biology of the species are discussed and a Dutch name is suggested.

Literatuur

- EBERT, G., 1994. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 4, Nachtfalter II. Eugen Ulmer GmbH, Stuttgart.
- FAJCIK, J. & F. SLAMKA, 1996. Motyle střednej Európy, 1. zväzok / Die Schmetterlinge Mitteleuropas, 1. Band. Vydal / Herausgegeben von: Frantisek Slamka, Bratislava.
- FORSTER, W. & TH. WOHLFAHRT, 1960. Die Schmetterlinge Mitteleuropas. Band III, Spinner und Schwärmer. Franckh'sche Verlagshandlung, Stuttgart.
- KOCH, M., 1984. Wir bestimmen Schmetterlinge. Ausgabe in einem Band. Bearbeitet von Wolfgang Heinicke. Teil II. Bären, Spinner, Schwärmer und Bohrer. Verlag J. Neumann-Neudamm GmbH & Co. KG, Melsungen.
- KUCHLEIN, J.H. & R. DE VOS, 1999. Geannoteerde naamlijst van de Nederlandse vlinders = Annotated checklist of the Dutch *Lepidoptera*. Backhuys Publishers, Leiden.
- LEMPKE, B.J., 1969. Moderne systematiek van de *Notodontidae* (Lep.). Entomologische Berichten 29(3): 49-53.
- LEMPKE, B.J., 1976. Naamlijst van de Nederlandse *Lepidoptera*. Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Amsterdam.
- LEPIDOPTEROLOGEN ARBEITSGRUPPE, 2000. Schmetterlinge und ihre Lebensräume. Arten – Gefährdung – Schutz. Schweiz und angrenzende Gebiete. Band 3. Pro Natura - Schweizerischer Bund für Naturschutz, Egg/ZH.
- MOTHIRON, Ph. & C. HODDÉ, 2008. Lepinet.fr. Les Carnets du Lépidoptériste Français. Des papillons aux lépidoptères. 20 januari 2007. 18 juli 2008. <http://www.lepinet.fr/especes/nation/lep/?e=1&id=38300>.
- NATUURPUNT, 2008. Natuurfotoalbum – NFA. 24 maart 2008. 18 juli 2008. <http://www.natuurfotoalbum.be/map/showphoto.php?photo=27605&cat=621&limit=recent>.
- PRINS, W. DE & C. STEEMAN, 2008. Catalogue of the *Lepidoptera* of Belgium. 12 november 2008. 19 juli 2008. <http://webho1.ua.ac.be/vve/Checklists/Le-pidoptera/LepMain.htm>.
- ROBINEAU, R., 2007. Guide des papillons nocturnes de France. Plus de 1620 espèces décrites et illustrées. Les guides du naturaliste. Delachaux et Niestlé SA, Paris.
- SANDE, J. VAN DE & D. DE BOER, 2007. Basisvegetatiekartering. Vijlener bossen en Platte bossen. In opdracht van Staatsbosbeheer Regio Zuid. G&G-rapport 2007-69. Van der Goes en Groot Ecologisch Onderzoeks- en Adviesbureau, Kwintshoeul/Alkmaar.
- STAMM, K., 1981. Prodrum der Lepidopteren-Fauna der Rheinlande und Westfalens. Selbstverlag, Solingen.
- TOLASCH, C., 2008. Schmetterlinge-Deutschlands. 5 januari 2008. 19 juli 2008. <http://www.schmetterlinge-deutschlands.de/start.php>.
- VERAGTERT, W., 2007. *Drymonia obliterated* (Esper): een nieuwe tandvlinder voor de provincie Antwerpen. Antenne 1 (1): 9.
- VORBRÜGGEN, W., 1981. Die Lepidopteren des geplanten Naturschutzgebietes Schlangenbergrain (Breiniger Berg) bei Stolberg (Reg.-Bz. Köln). Decheniana (Bonn) 134: 149-161.
- WARING, P. & M. TOWNSEND, 2006. Nachtvlinders. Veldgids met alle in Nederland en België voorkomende soorten. Tirion Uitgevers B.V., Baarn.
- WEIDEMANN, H. & J. KÖHLER, 1996. Nachtfalter. Spinner und Schwärmer. Naturbuch Verlag. Weltbild Verlag GmbH, Augsburg.
- WOLF, W.H. VAN DER, 1969. Vangst van *Drymonia melagana* Bkh. (Lep. *Notodontidae*). Entomologische Berichten 29 (2): 33.

Waarnemingen aan paaiende Beekprikken in de nieuwe vispassage bij de Gitstappermolen te Vlodrop

R.E.M.B. Gubbels, Waterschap Roer en Overmaas, Postbus 185, 6130 AD Sittard

In het kader van het herstel van de vismigratie in het stroomgebied van de Roer heeft het Waterschap Roer en Overmaas in 2007 en 2008 een tweetal vispassages aangelegd in de Rode Beek. Met de realisatie van een vispassage bij de ECI-centrale in Roermond zijn thans alle vismigratieknelpunten in de Roer en de Rode beek opgeheven. Eén van de nieuwe vispassages in de Rode Beek betreft een bypass bij de Gitstappermolen te Etsberg (Vlodrop). Deze omleidingsbeek werd in maart 2008 opgeleverd. Vanaf april werd reikhalzend uitgekeken naar de komst van Beekprikken (*Lampetra planeri* – Bloch, 1794), één van de doelsoorten voor de Rode Beek. Begin mei werden de eerste paarijpe Beekprikken waargenomen. De dieren werden gedurende de gehele paaitijd uitgebreid geobserveerd waarbij aan enkele eenvoudig te onderzoeken aspecten met betrekking tot het paaien bijzondere aandacht werd besteed.

ALGEMEEN

De Rode Beek is de grootste zijbeek van de Roer op Nederlands grondgebied. De beek ontspringt in Duitsland ten zuiden van de voormalige vliegbasis Wildenrath en mondt na ongeveer negen kilometer bij Vlodrop uit in de Roer. GUBBELS (2007) geeft een uitvoerige beschrijving van de morfologische en hydrologische omstandigheden in de beek. Kortheidshalve wordt hier naar dat artikel verwezen.

De Rode Beek herbergt een grote populatie Beekprikken (GUBBELS, 2000; VAN HOOF & CROMBAGHS, 2005; GUBBELS, 2008). Beekprikken hebben een palingachtig uiterlijk [figuur 1]. In het voorjaar migreren ze stroomopwaarts. Op plekken met zand en fijn grind worden paaiuiltes gegraven.

FIGUUR 1

Adulte Beekprik (*Lampetra planeri*) (foto: Ben Crombaghs, Bureau Natuurbalans – Limes Divergens).

ven. Hierin worden eitjes afgezet die uitwendig door de mannetjes worden bevrucht. Na het paaien sterven de dieren. Uit de bevruchte eitjes ontwikkelen zich larven. Deze laten zich afdrijven en graven zich in op slibrijke plekken in de beekbodem. Hier verblijven ze vervolgens enkele jaren. In de nazomer vindt de metamorfose plaats tot adulte Beekprikken.

De soort komt verspreid over nagenoeg de gehele Rode Beek voor. Tot voor kort betrof het echter geen vrij uitwisselbare populatie. Vier migratieknelpunten in de beek, de Vlodropermolen, de zandvang te Etsberg, de Gitstappermolen en de stuw bovenstrooms van de Gitstappermolen [figuur 2], splitsten de populatie Beekprikken op in een aantal subpopulaties. Om de fysiek gescheiden subpopulaties weer met elkaar in contact te brengen, werden alle migratieknelpunten opgeheven. Ook andere doelsoorten die door het waterschap voor de Rode beek gedefinieerd zijn, te weten Elrits (*Phoxinus phoxinus*) en Rivierdonderpad (*Cottus perifretum*), zouden hiervan moeten profiteren. Migratie binnen de Rode Beek en optrek vanuit de Roer is in elk geval weer mogelijk.

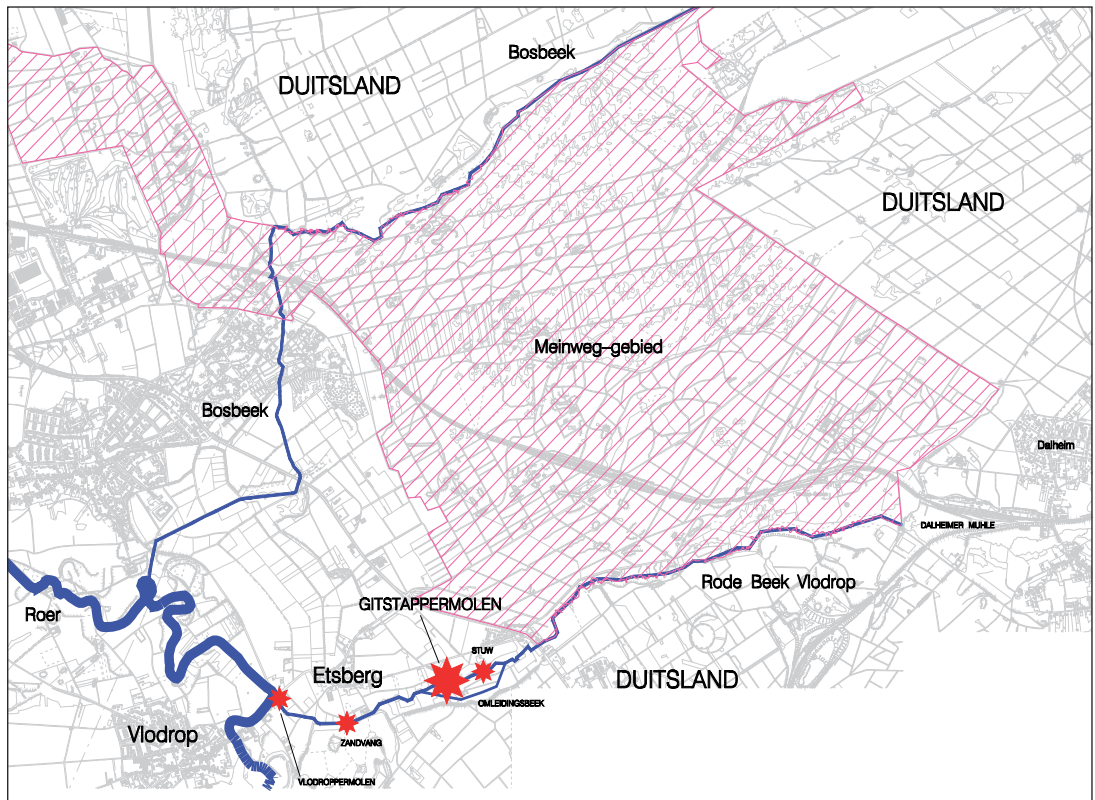
De migratiebarrière bij de Gitstappermolen werd opgeheven door middel van de aanleg van een omleidingsbeek. Bovendien werd de bovenstrooms van de watermolen gelegen stuw verwijderd. De omstandigheden in de nieuw aangelegde omleidingsbeek waren ideaal om Beekprikken te observeren; het water was ondiep, kraakhelder en onbegroeid. Vanaf half april werd de omleidingsbeek regelmatig gecontroleerd op de aanwezigheid van Beekprikken.

OMLEIDINGSBEEK GITSTAPPERMOLEN

Nabij het gehucht Etsberg ligt aan de Rode Beek de Gitstappermolen [figuur 2]. De molen is gesitueerd op de beek zelf en niet aan een

FIGUUR 2

Ligging van de Gitsappermolen en de drie overige, inmiddels opgeheven migratiebarrières in de Rode Beek.

molentak [figuur 3]. Om de migratiebarrière (een hoogteverschil van circa 1,75 m tussen het bovenstroomse en benedenstroomse waterpeil) op te heffen, werd om de molen een omleidingsbeek met een lengte van 600 m gegraven. Vierhonderdvijftig meter bovenstrooms van de molen begint de omleidingsbeek. Via een uit steenblokken bestaand verdeelwerk wordt het water verdeeld tussen de Rode Beek zelf en de omleidingsbeek [figuur 4]. De omleidingsbeek is permanent watervoerend met een debiet van minimaal 80 l/s. De beek is door het ontbreken van beekbegeleidende begroeiing nog grotendeels onbeschadwd. Alleen in het meest benedenstroomse deel staan enkele grote eiken die de omleidingsbeek op die plek voor ongeveer 70% beschaduen.

Net voorbij de turbulente zone van het waterrad mondt de omleidingsbeek weer uit in de Rode Beek [figuur 3]. De omleidingsbeek

heeft een gemiddeld verhang van ongeveer 3 m/km, een gemiddelde stroomsnelheid van 0,4 m/s, een gemiddelde breedte van 0,75 m en een gemiddelde waterdiepte van 0,25 m. Het bodemsubstraat bestaat voornamelijk uit zand en fijn grind. Plaatselijk zijn er slibafzettingen. De beek werd weliswaar slingerend, maar vrij strak en relatief diep in het landschap aangelegd [figuur 5].

Met name door de laterale druk van het aangesneden grondwater alsmede door een periode van verhoogde waterafvoer zakte de zandige beekoever op diverse plaatsen gedeeltelijk in. Binnen enkele weken was de oorspronkelijke vormgeving van de beek al behoorlijk gewijzigd. Er waren plaatselijk steilwanden ontstaan en in de beek wisselden grindeilandjes en grind- en zandafzettingen elkaar af [figuur 6]. Zowel de beekmorfologie als de beekhydrologie leken zeer gunstige omstandigheden te bieden voor Beekprikken.

FIGUUR 3

De Gitsappermolen, gelegen op de Rode Beek te Etsberg (foto: Rob Gubbels).

FIGUUR 4

Het nieuwe, uit grote stenen bestaande, waterverdeelwerk in de Rode Beek (foto: Rob Gubbels).

FIGUUR 5

De omleidingsbeek werd betrekkelijk diep in het landschap aangelegd. De slingerende loop had aanvankelijk een strakke vormgeving (foto: Rob Gubbels).

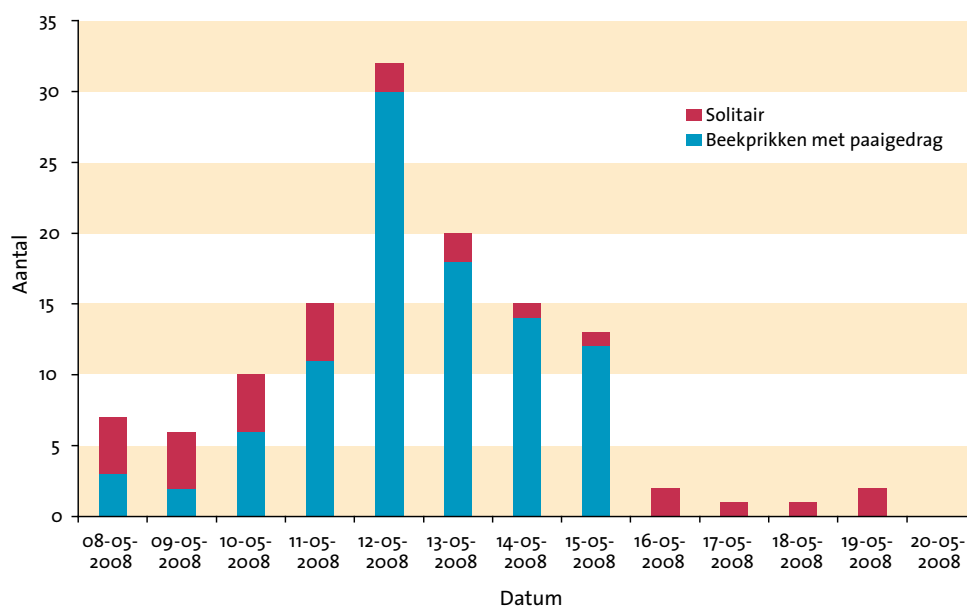
FIGUUR 6

Enkele weken na aanleg hebben zich in de omleidingsbeek reeds steilwanden, eilandjes en grind- en zandafzettingen gevormd. Er is een voor Beekprikken (*Lampetra planeri*) zeer aantrekkelijk paai- en opgroei-habitat ontstaan (foto: Rob Gubbels).

PAAIENDE BEEKPRIKKE IN DE OMLEIDINGSBEEK

Paaiperiode

Vanaf 17 april 2008 werd aanvankelijk om de paar dagen en later, bij stijgende temperatuur, iedere dag de omleidingsbeek bezocht. Het gehele traject werd nagelopen en geïnspecteerd op de aanwezigheid van Beekprikken. De eerste Beekprikken, zeven exemplaren, werden op 8 mei waargenomen. Vier dieren zwommen solitair in de beek. Drie prikken waren bezig met de aanleg van een paaibed. Tot 15 mei werd paaigedrag (aanleg paaibed en/of paaien) waargenomen. Het grootste aantal Beekprikken werd waargenomen op 12 mei; twee solitaire dieren en 30 paaiende prikken. Tussen 16 mei en 19 mei werden nog slechts enkele solitaire dieren gezien. Vanaf 20 mei werden geen Beekprikken meer aangetroffen. De gehele periode tussen 8 en 20 mei (ook nog daarna) was het zonnig weer met temperaturen boven de 20 °C. Alleen op 17 en 18 mei was het regenachtig en met zo'n 13 °C een stuk kouder.

FIGUUR 7

Het dagelijks aantal waargenomen Beekprikken (*Lampetra planeri*) in de omleidingsbeek.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat Beekprikken twaalf achtereenvolgende dagen in de omleidingsbeek actief zijn geweest. Acht achtereenvolgende dagen werd paaigedrag vertoond. Het dagelijks aantal waargenomen Beekprikken, uitgesplitst naar solitaire dieren en dieren die paaigedrag vertoonden, is weergegeven in figuur 7.

Paaihabitat

Beekprikken maken ronde tot ovaalvormige nestkuilen om hun eieren in af te zetten. In de omleidingsbeek vielen de nestkuillocaties onmiddellijk op door de lichtere kleur van het grind [figuur 8]. Deze kleur ontstaat doordat op de toekomstige nestkuillocatie bruine (door het aanwezige slib-/zandlaagje op het steentje) kiezelsteentjes door een aantal Beekprikken met de zuigmond worden weggesleept en direct benedenstrooms van het ontstane zandkuiltje worden neergelegd. Vaak komt dan de schone onderzijde van het kiezelsteentje boven te liggen of worden de kiezelsteentjes gedurende de

sleeppactie schoongespoeld.

In de omleidingsbeek zijn 17 nestkuilen aangetroffen, verspreid over nagenoeg de gehele beeklengte. De onderlinge afstand varieerde van één tot 50 m. Vijf nestkuilen lagen op een beeklengte van acht meter dicht bij elkaar. De zandige nestkuil had een gemiddelde grootte van 10 bij 20 cm. Het spoor van schoon grind was gemiddeld 40 cm lang.

FIGUUR 8

Twee nestkuillocaties schuin onder elkaar. Duidelijk zichtbaar zijn de licht gekleurde kiezelsteentjes tussen het donkerder gekleurde grind van de beekbodem. Aan de kopse zijde van het licht gekleurde grind bevindt zich het zandkuiltje waar de eieren in gelegd zullen worden. Vooral bij de bovenste nestkuil is dit duidelijk te zien (foto: Rob Gubbels).

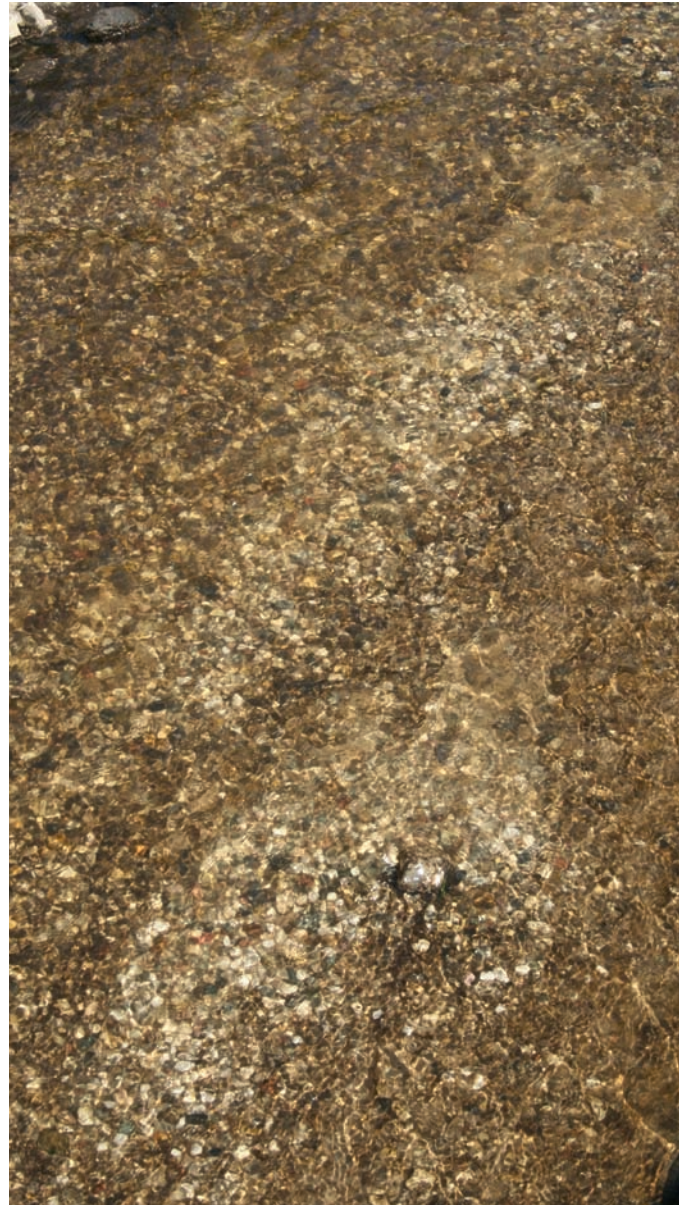
De nestkuilen lagen op een gemiddelde diepte van acht cm (variërend tussen 3 en 13 cm). De stroomsnelheid van het water, gemeten op de beekbodem, varieerde tussen de 0,2 en 0,5 m/s, met een gemiddelde van 0,4 m/s. De nestkuilen werden alle op onbeschaduwde plaatsen in de beek aangelegd.

Paaigedrag

Het aanleggen van de nestkuilen, dat wil zeggen het verslepen van de kiezelsteentjes, gebeurde door één tot hooguit vier Beekprikken [figuur 9]. Na de aanleg van een nestkuil werd in het zand van het kuiltje gepaaid. Het aantal paaiende Beekprikken varieerde van twee tot 30 dieren. Gemiddeld namen ongeveer zes dieren aan het paaien deel. Tijdens het paaien vormden de mannelijke en vrouwelijke prikken een kluwen van om elkaar heen gestrengelde dieren. Hoewel zowel de larven als adulte Beekprikken lichtmijdend zijn, wordt doorgaans in de volle zon gepaaid (MAITLAND, 2003). Ook in de omleidingsbeek werd dit gedrag vastgesteld. Zelfs in het meest benedenstroomse, grotendeels beschaduwde, deel van de omleidingsbeek werden de beperkt aanwezige zonbeschenen plekje uitgezocht om te paaien. Het beschaduwde beekbodemtraject werd gemeden. De duur van het paaien is niet bepaald. In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste waargenomen paaiaspecten bij de Beekprik.

Solitaire Beekprikken

De waargenomen solitaire prikken zwommen in stroomopwaartse richting. Ze hechtten zich vast aan steentjes, lieten los, dreven een stukje stroomafwaarts en zwommen vervolgens weer verder stroomopwaarts. Enkele dieren werden op hun tocht door de omleidingsbeek gevolgd om meer inzicht te krijgen in de stroomsnelheden die overbrugd werden. Met een draagbare stroomsnelheidsmeter (Flo Mate) werd het door de prikken afgelegde traject over de beekbodem nauwgezet nagemeten. Opmerkelijk was het feit dat de dieren niet altijd een traject met de minste weerstand uitkozen maar relatief vaak in sneller stromende stukken van de beek

FIGUUR 9

Het verslepen van kiezelsteentjes door een Beekprik (Lampetra planeri) ten behoeve van de aanleg van een nestkuil (foto: Rob Gubbels).

Paaiperiode	
Beekprikken waargenomen	van 8 mei tot en met 19 mei: 12 dagen
Paaigedrag waargenomen	van 8 mei tot en mei 15 mei: 8 dagen
Paaihabitat	
Gemiddelde grootte nestkuil	10 bij 20 cm
Gemiddelde waterdiepte nestkuillocatie	8 cm
Gemiddelde stroomsnelheid boven nestkuil	0,4 m/s
Aantal nestkuilen	17 op 600 m beeklengte
Paaigedrag	
Aanleg nestkuil door	een tot vier Beekprikken
Paaien door	gemiddeld zes Beekprikken, maximaal 30 dieren

TABEL 1

Enkele onderzochte aspecten met betrekking tot het paaien van Beekprikken (*Lampetra planeri*).

werden aangetroffen terwijl langzamer stromende alternatieven aanwezig waren. Stukken beek van enkele meters lang met stroomsnelheden tot 0,9 m/s werden probleemloos gepasseerd.

Stervende Beekprikken

Beekprikken sterven na het paaien. Dode prikken zijn niet waargenomen. Wel werd tweemaal een uitgeputte Beekprik aangetroffen. De dieren lagen in het water tussen de oevervegetatie en vertoonden nauwelijks een teken van leven. Wanneer ze in het water teruggezet werden, dreven ze vrijwel bewegingsloos af en waren ze blijkbaar niet meer in staat om te zwemmen of zich aan stenen vast te hechten.

DISCUSSIE

De waarnemingen aan paaiende Beekprikken in de omleidingsbeek komen zeer goed overeen met de bekende literatuurgegevens (HARDISTY, 1986; GUBBELS, 2000; MAITLAND, 2003; Van EMMERIK & DE NIE, 2006). Hoewel vrijwel alle literatuurdatabetrekking hebben op in het (nabije) buitenland verricht onderzoek, in overigens niet altijd vergelijkbare abiotische beekomstandigheden, zijn de bevindingen in de omleidingsbeek vrijwel identiek aan deze data of vergelijkbaar.

Beekprikken uit het oorspronkelijk afgesloten beekpand tussen de zandvang en de Gitstappermolen hebben de omleidingsbeek weten te vinden. De omleidingsbeek is in ieder geval benut als voortplantingshabitat. Mogelijk dat de slibbanken een functie kunnen gaan vervullen als habitat voor de opgroeiende beekpriklarven. De omleidingsbeek is primair aangelegd als verbindingsroute tussen de beekpanden beneden- en bovenstrooms van de Gitstappermolen. Of Beekprikken tussen maart, toen de omleidingsbeek werd opgeleverd, en 19 mei ook daadwerkelijk naar het bovenstrooms van de Gitstappermolen gesitueerde beektraject gemigreerd zijn, kon niet met zekerheid worden vastgesteld. Dat solitaire prikken nagenoeg aan het begin van de omleidingsbeek werden waargenomen, nabij het waterverdeelwerk, is wel een indicatie dat migratie via de omleidingsbeek heeft plaatsgevonden. Concrete literatuurgegevens over stroomsnelheden die Beekprikken kunnen overbruggen, zijn niet of nauwelijks te vinden. Dit zijn wel data die van groot belang zijn bij de aanleg van vispassages. De stroomsnelheidsmetingen in de omleidingsbeek vormen dan ook een nuttige aanvulling op de ecologische kennis van migrerende Beekprikken.

TOT SLOT

Alle in 2007 en 2008 aangelegde vispassages in de Roer en Rode Beek zullen de komende jaren gemonitord worden. In combinatie met een uitgebreid visstandsonderzoek in beide beken in 2009 (herhaald in 2015) zal een duidelijk inzicht verkregen worden in de efficiëntie van de aangelegde vispassages en in de ontwikkelingen van de visfauna binnen het stroomgebied van de Roer.

Summary

OBSERVATIONS ON BREEDING BROOK LAMPREY IN A NEW BYPASS NEAR THE GITSTAPPER WATER MILL (VLODROP)

A migration barrier in a tributary brook of the river Roer (NL), the Rode Beek, near the Gitstapper water mill, was removed by digging a bypass. Within a few months after the construction of the bypass had been completed, dozens of brook lampreys (*Lampetra planeri* - Bloch, 1794) were using the new brook as a spawning site. Spawning took place by day between the 8th and 15th of May. The animals cleared an area for spawning by moving gravel. Nests, which were constructed by up to four adults, were oval depressions in the brook sediment. The

nests were constructed at sunny places in the brook, at an average water depth of 8 cm and an average water velocity of 0.4 m/s. Up to 30 adults participated in the actual spawning act.

Literatuur

- EMMERIK, W.A.M. VAN & H.W. DE NIE, 2006. De zoet-watervissen van Nederland. Ecologisch bekeken. Vereniging Sportvisserij Nederland, Bilthoven.
- GUBBELS, R., 2000. Beekprik. In: CROMBAGHS, B.H.J.M., R.W. AKKERMANS, R.E.M.B. GUBBELS & G. HOOGERWERF, Vissen in Limburgse beken. De verspreiding en ecologie van vissen in stromende wateren in Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht: 176-183.
- GUBBELS, R., 2007. De Beekprik (*Lampetra planeri*

– Bloch, 1794) in de Rode Beek en Bosbeek. Natuurhistorisch Maandblad 96 (6): 145-148.

- GUBBELS, R., 2008. Ad hoc bevissingen in de Roer, Hambeek, Rode Beek en Worm in 2006, 2007 en 2008. Intern rapport. Waterschap Roer en Overmaas, Sittard.
- HARDISTY, M.W., 1986. *Lampetra planeri* (Bloch, 1794). In: HOLCIK (ed.), The freshwater fishes of Europe. *Petromyzontiformes*. Aula-Verlag, Wiesbaden: 279-304.
- HOOFF, P.H. VAN & B.H.J.M. CROMBAGHS, 2005. De visstand in de Roode Beek. Een visserijkundig onderzoek naar de samenstelling van de vislevensgemeenschap in de Roode Beek. Bureau Natuurbalans – Limes Divergens, Nijmegen.
- MAITLAND, P.S., 2003. Ecology of the River, Brook and Sea Lamprey. Conserving Nature 2000 Rivers Ecology Series No. 5. English Nature, Peterborough.

Wild kattekruid nog steeds in Zuid-Limburg

O.P.J.H. Op den Kamp, Canisiusstraat 40, 6462 XJ Kerkrade

Wild kattekruid (*Nepeta cataria*) is een plant uit de familie der lipbloemigen (*Lamiaceae*). In Zuid-Limburg is de soort redelijk zeldzaam (BINK, 1997). In dit artikel wordt ingegaan op de vondst van Wild kattekruid bij Eys en tevens wordt een overzicht gegeven van andere bekende standplaatsen. Het artikel sluit af met een beheersadvies, want het lijkt dat de soort niet alleen maar zeldzaam is, maar door vroeg maaien ook vaak over het hoofd wordt gezien.

EEN LIPBLOEMIGE MET EEN OPVALLENDE GEUR

Wild kattekruid is een middelgrote plant die een hoogte van circa 45 tot 132 cm kan bereiken. De planten bereiken in Zuid-Limburg forsere afmetingen dan in de duinen (WEEDA, 1988). Aan de voet van de plant ontspruit een aantal vrij dicht opeenstaande stengels. De gehele plant is viltig behaard [figuur 1]. De 3,0 - 6,5 cm lange blade-

ren zijn gekarteld tot getand en lijken enigszins op die van Grote brandnetel (*Urtica dioica*) of Witte dovenetel (*Lamium album*). De bladeren hebben een hartvormige voet en staan kruisgewijs rondom de stengel. De vrij kleine bloemen staan in dichte schijnkransen in de top van de korte zijtakken en bovenin de hoofdstengel. Op de binnenzijde van de bloemen staan verspreid wijnrode vlekken [figuur 2]. De meeldraden dragen paarse helmknoppen.

Wild kattekruid bloeit tussen juni en september (VAN DER MEIJDEN, 2005). Het is een overblijvende plant waarvan de bovengrondse delen in de winter afsterven. De planten hebben een opvallende geur die enigszins aan citroen of munt herinnert (VAN DER MEIJDEN, 2005; WEEDA, 1988). Veel auteurs noemen de geur onaangenaam (VAN DER MEIJDEN, 2005; WEEDA, 1988). De geur wordt echter niet door iedereen zo ervaren, te meer daar geur iets subjectiefs is dat moeilijk te definiëren is. Wild kattekruid bevat actinidine en dankt haar naam aan het feit dat deze stof katten aantrekt.

VOORKOMEN IN EUROPA EN NEDERLAND

Wild kattekruid komt voor van zuidelijk Europa tot Centraal-Azië (VAN LANDUYT, 2006). In Europa is het vermoedelijk van oorsprong een Oost-Europese soort. Het is een zogenaamde archeofyt die al minstens vanaf de Romeinse tijd in ons land voorkomt (WEEDA, 1988). Tegenwoordig komt de soort kosmopolitisch voor in alle gematigde zones van de wereld, onder meer in Noord-Amerika en Europa (VAN LANDUYT, 2006).

In Nederland groeit Wild kattekruid in de duinen van Walcheren tot Egmond aan Zee (WEEDA, 1988), onder meer in de Kennemerduinen en in het Noord-Hollands duinreservaat (bron: www.waarneming.nl, 12 augustus 2008). Op andere plaatsen is de verspreiding waarschijnlijk van meer recente datum (neofytisch), zoals in de omgeving van Assen, in Amsterdam en in de omgeving van Arnhem. Ook langs de Rijn bij Wageningen is de soort aangetroffen (bron: www.waarneming.nl, 9 augustus 2007).

WILD KATTEKRUID IN LIMBURG

In Zuid-Limburg groeit Wild kattekruid aan de voet van steile, eroderende krijthellingen, langs bosranden, in graften en in de berm van holle wegen (WEEDA, 1988). De meeste vindplaatsen liggen in de omgeving van Eys en Bemelen, maar de soort is ook ontdekt in Maastricht. BINK (1997) vermeldde Wild kattekruid nog uit elf kilometerhokken, namelijk uit de omgeving van Eys, Nyswiller, Cadier en Keer, Bemelen, Meerssen en van de Sint-Pietersberg. Ook wor-

FIGUUR 1

Wild kattekruid (*Nepeta cataria*) voor de bloei, Eys, 7 juni 2008 (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

FIGUUR 2

Wild kattekruid (*Nepeta cataria*) bloeiwijze, Eys, 2 juli 2008
(foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

den vindplaatsen tussen Rijckholt en Gronsveld genoemd. In het aangrenzende Duitse gebied, de omgeving van de Schneeberg, is de soort recent weer opgedoken (mondelijke mededeling Wolfgang Bomble, Aken). In aangrenzend België is de soort zeldzaam in Zuid-Limburg en in het Maasdal (VAN LANDUYT, 2006).

Eys

Wild kattekruid werd in de omgeving van Eys (her)ontdekt tijdens een inventarisatie in het kader van het Genootschapweekend op 7 juni 2008 (OP DEN KAMP, *in prep.*). Tijdens een floristische inven-

tarisatie van een berm van een holle weg die vanuit Cartils via het Miljoenenlijntje naar het Eyserbos loopt, werd in eerste instantie een drietal planten ontdekt [figuur 1]. Vervolgens werd een andere plek langs diezelfde holle weg bezocht, die al uit de jaren 1990 bekend was. Hier werd Wild kattekruid aangetroffen in een groep van zeker acht planten, groeiend onder een struweel. Tijdens het verdere verloop van de inventarisatie werden in de wegberm nog drie andere standplaatsen ontdekt. Dit betekent dat deze plant nog steeds aanwezig is en wel op een plaats waar ze waarschijnlijk al minstens twee decennia groeit. De vier overige vindplaatsen zijn waarschijnlijk nieuw. De plant is in het verleden waarschijnlijk niet herkend omdat de wegberm in de zomer wordt gemaaid. Hierbij wordt de plant tot op een hoogte van 15 cm afgemaaid en komt niet of slechts nog zeer summier tot bloei. Omdat de bladeren aan meer algemene soorten als Grote brandnetel of Witte dovenetel herinneren, is de soort in niet-bloeiende toestand waarschijnlijk niet herkend.

Wild kattekruid groeit bij Eys in een wegberm die op het zuidwesten is gericht onder een struweel met Hondсроos (*Rosa canina*) en Hazelaar (*Coryllus avellana*) dat wordt overwoekerd door Bosrank (*Clematis vitalba*) en Heggenrank (*Bryonia dioica*). In de ondergroei groeien allerlei stikstofminnende planten waaronder Dolle kervel (*Chaerophyllum temulum*), Akkerkool (*Lapsana communis*), Gevlekte scheerling (*Conium maculatum*), Ille dravik (*Bromus sterilis*), Gevlekte aronskelk (*Arum maculatum*), Dauwbraam (*Rubus caesius*) en Kompassla (*Lactuca serriola*). Verder groeit er Blaassilene (*Silene vulgaris*), Grote klapproos (*Papaver rhoeas*) en Wilde marjolein (*Origanum vulgare*).

Bemelen

Door het gewekte interesse in de soort, werd besloten ook op andere plekken op zoek te gaan naar Wild kattekruid.

Nabij Bemelen bleek de plant volop te groeien in een wegberm tussen Bemelen en Cadier en Keer [figuur 3]. Deze wordt aan de bovenzijde begrensd door een struweel van iepen (*Ulmus spec.*) dat overwoekerd wordt door Bosrank, Heggenrank en Hop (*Humulus lupulus*). Wild kattekruid groeit hier tussen allerlei ruigtekruiden en stikstofminners zoals Akkerkool, Kompassla, Gevlekte scheerling, Hondspeterselie (*Aethusa cynapium*), Melganzevoet (*Chenopodium album*), Stinkende ballote (*Ballota nigra*), Witte dovenetel, Klein kaasjeskruid (*Malva neglecta*), Grote brandnetel, Robertskruid (*Geranium robertianum*), Glans-

FIGUUR 3

Wegberm tussen Cadier en Keer en Bemelen, 28 augustus 2008 (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

FIGUUR 4

Wild kattekruid (*Nepeta cataria*) aan de voet van een kalksteenrots, Bemelerberg, 5 augustus 2008 (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

haver (*Arrhenatherum elatius*), Kompassla, Bijvoet (*Artemisia vulgaris*), Kransnaalbaar (*Setaria verticillata*) en Canadese fijnstraal (*Erigeron canadense*). In totaal werden hier 43, doorgaans vrij forse, exemplaren van Wild kattekruid geteld.

Ook groeit de soort met ruim 40 exemplaren aan de voet van de kalksteenrotsen van de Bemelerberg, meer precies op de Strooberg en de Cluysberg. Hier groeit ze samen met Grote brandnetel, Stinkende ballote, IJle dravik en Witte munt (*Mentha suaveolens*). Een opvallende soort op deze groeiplaats is Malrove (*Marrubium vulgare*). Op enkele plekken was de vegetatie door schapen kort afgegrast en in vegetatieve toestand bleek het helemaal niet zo eenvoudig om Wild kattekruid, Stinkende ballote en Malrove uiteen te houden. De standplaatsen op de Bemelerberg zijn grotendeels vrij open, dat houdt in dat de vegetatie een open structuur heeft en de bodem slechts ten dele begroeid is. Op enkele plaatsen groeien de planten onder meer grazige omstandigheden. Opvallend is dat, hoewel de planten op de meeste plaatsen alleen aan de voet van de kalkrotsen groeien, ze op een deel van de Cluysberg zowel boven- als onderlangs de rotsen staan [figuur 4]. In 1995 werd Wild kattekruid ook nog aangetroffen op de Koeberg (DAMSMA, 1995). Hier groeide het in de verrijgde en beschaduwde onderrand. Deze plek werd op het moment van dit bezoek net begraasd door een schaapskudde en was helemaal kaal gegrast, waardoor het voorkomen van Wild kattekruid niet kon worden bevestigd. De soort is hier ook na 1995 met enige regelmaat aangetroffen tijdens de inventarisaties van de kalkgraslandenwerkgroep van de Vereniging tot Natuurbehoud (VTN) Cadier en Keer (schriftelijke mededeling Guido Verschoor).

Savelsbos

In het verleden werd ook melding gemaakt van het voorkomen van Wild kattekruid op de Riesen- en Trichterberg bij Gronsveld. Ondanks intensief speurwerk werd de soort op deze plekken niet meer teruggevonden. Nigel Harle (schriftelijke mededeling) liet weten dat de soort in 2008, evenals in voorgaande jaren, met één exemplaar aanwezig was bij Huize de Beuk ten noordoosten van Gronsveld, aan de bovenkant van de kalkhelling. Hij meldde tevens

dat hem ook geen andere groeiplaatsen van de soort in deze omgeving bekend zijn.

Maastricht

In augustus 2008 werd in een binnentuin langs het Klein Grachtje in Maastricht een exemplaar van Wild kattekruid ontdekt. Het is onduidelijk of dit hier spontaan terecht is gekomen of bewust is aangeplant. Ook is de soort in 2000 langs het nabijgelegen Lang grachtje aangetroffen (bron: waarneming.nl, 29 juni 2000).

BEHEERSADVIEZEN

Wild kattekruid is in Zuid-Limburg een zeldzame plant waarmee zuinig moet worden omgesprongen. Aangezien op diverse plekken langs de holle weg bij Eys waardevolle stukken met kalkflo-

FIGUUR 5

Gemaaide wegberm, Eys, 2 juli 2008 (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).

ra bij het maaien worden uitgespaard, lijkt het eenvoudig om hier eveneens de plekken met Wild katekruid ook uit te sparen. Tijdens deze maaibeurt wordt doorgaans alleen de onderste meter van de wegberm gemaaid [figuur 5]. Aangezien dit vaak juist de groeiplaats van de soort is, wordt ze jaar op jaar afgemaaid. Dit betekent dat jarenlang geen zaad wordt gevormd, waardoor de soort zich niet verder kan verspreiden. Het advies is dus om de wegbermen waarin Wild katekruid voorkomt niet te maaien in de groeiperiode die loopt tot in september, waarna natuurlijk nog een periode met zaadsetting volgt. Dit betekent dat het beste in de wintermaanden, vanaf november, gemaaid kan worden. Hiernaast is het wenselijk om de struwelen rondom de planten in de wintermaanden, als de planten bovengronds zijn afgestorven, af te zetten. WEEDA (1988) geeft aan dat de planten na het afzetten van de struwelen een sterke opbloei vertonen. Op deze manier kan de soort zich dan mogelijk verder uitbreiden en ook hoger op de helling gaan groeien, waar's zomers niet gemaaid wordt.

Het beheer langs de weg tussen Bemelen en Cadier en Keer lijkt dusdanig gunstig dat de soort zich hier op haar plek voelt. Op de Bemelerberg lijkt, mede gezien de behoorlijke omvang van de populatie, geen beheer nodig. Bij Huize de Beuk moet meer ruimte worden gecreëerd door het wegnemen van braamstruweel zodat de soort zich kan handhaven of zelfs kan uitbreiden.

EIGENLIJK EEN HEEL GEWONE SOORT?

Wild katekruid groeit op droge plekken op kalkrijke grond, vaak tussen struiken of in een ruige vegetatie en dikwijls op verstoorde grond in onkruidgemeenschappen of in de buurt van dorpen (WEEDA, 1988; OBERDORFER, 2001, VAN LANDUYT, 2006). Toch is de plant geen gewone soort. In Nederland is Wild katekruid zeldzaam en het aantal groeiplaatsen neemt af. Van de elf kilometerhokken die BINK (1997) vermeldde, konden er in 2008 maar vijf teruggevonden worden. Wel moet erbij vermeld worden dat niet alle plekken even intensief zijn bezocht. Opvallend hierbij is dat met name rondom de Trichterberg en de Riesenberg een sterke achteruitgang heeft plaatsgevonden. Verheugend daarentegen is de sterke populatie van de soort rond Bemelen en de uitbreiding nabij Eys.

DANKWOORD

Dank aan Arjan Ova van Stichting Limburgs Landschap voor het mogen onderzoeken van de populatie op de Bemelerberg, aan Wouter Janssen en Ludy Verheggen van Stichting IKL en Wolfgang Bomble en Nigel Harle voor aanvullende vindplaatsgegevens.

Summary

CATNIP STILL GROWING IN SOUTHERN LIMBURG

Catnip, a plant with an intensive smell, still grows in Southern Limburg (NL). The article discusses the places where the species can be found. Catnip is a rare plant which is becoming even rarer than it has been in the recent past. The species occurs in the villages of Eys and Bemelen, near Gronsveld and in a garden in the town of Maastricht. The plants in Eys are being mown off before flowering starts. The populations of the species in the Bemelerberg nature reserve and surrounding area do not seem to be threatened. Since

mowing in the autumn would seem to be better for the species, this is recommended where mowing is necessary.

Literatuur

- BINK, E., 1997. Atlas van de Zuid-Limburgse flora 1980-1996. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- DAMSMA, H.D., J. KEULEN & W. AENDEKERK, 1995. De flora van het Schiepersbergcomplex en de Wolfskop. Natuurhistorisch Maandblad 84 (11): 264-272.
- MEIJDEN, R. VAN DER, 2005. Heukels' flora van Nederland. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/ Houten.

- OBERDORFER, E., 2001. Pflanzensoziologischer Exkursionsflora für Deutschland und angrenzende Gebiete. Ulmer Verlag, Stuttgart.
- OP DEN KAMP, O.P.J.H., B. JEUKEN, S. KEULEN, J. REGLINK & G. VERSCHOOR, in prep. Het dal van de Eyserebeek. Verslag van het genootschapsweekend in 2008. Natuurhistorisch Maandblad.
- VAN LANDUYT, W., 2006. Wild katekruid (*Nepeta cataria*), in: VAN LANDUYT, W., I. HOSTE, L. VANHECKE, P. VAN DEN BREMT, E. VERCRUYSE & D. DE BEER, Atlas van de flora van Vlaanderen en het Brussels gewest. Instituut voor natuur- en bosonderzoek (INBO), Nationale Plantentuin van België & Flo.Wer, Brussel: 614.
- WEEDA, E.J., R. CH. & T. WESTRA, 1988. Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties, deel 1. KNNV-Uitgeverij, Utrecht.

MEDEDELING

Roeke-loos

EEN VREEMDE ROEK IN HET ENGWEGERVELD

Begin maart 2006 werd in het Engwegerveld op de extensief begraasde weilanden tussen de Keutenberg en de Sousberg (Schin op Geul) in een groep foeragerende Roeken (*Corvus frugilegus*) een Roek aange troffen met een vergroeide snavel [figuur 1]. Deze vergroeiing is zodanig dat de vogel

een verlengde snavel leek te hebben. Zowel de onder- als bovensnavel leken daarbij in een neerwaartse kromming van minstens vier centimeter lengte vergroeid te zijn, een fenomeen waarover nog maar weinig gepubliceerd is. Voor zover bekend is een dergelijke waarneming in Limburg nooit eerder in de literatuur vastgelegd.

Verspreiding Roek rondom Schin op Geul
In het Geuldal in de nabijheid van Schin op Geul zaten voor de eeuwwisseling verscheidende kolonies van Roeken. De dichtst bij de waarnemingslocatie bekende kolonie lag nabij Engwegen. Hier broedden in 1995 43 broedparen. Daarnaast zat er een roekenkolonie nabij Kasteel Schaloen (40 paar, 1995) (PROVINCIE LIMBURG, 2008; UMMELS

et al., 2006). Op de eerste locatie broedden in 2003 echter de laatste Roeken. De Roeken nabij Kasteel Schaloen waren hier al in 1996 verdwenen en bleken te zijn verhuisd naar Simpelveld (schriftelijke mededeling Jacques Ummels). De grootste concentratie aan kolonies zat echter ten noordoosten van Gulpen (klooster Wittem) met in totaal 339 paren in 1997. Deze wordt beschreven als een voor Limburg uitzonderlijk grote kolonie (PROVINCIE LIMBURG, 2008; UMMELS et al., 2006). In 2008 waren hier 216 paren aanwezig (schriftelijke mededeling Jacques Ummels). Daarmee is dit nu de meest dichtbij gelegen kolonie nabij het Engwegerveld. De Roeken broeden in het Geuldal met name in Canadese populier (*Populus x canadensis*), een boomsoort die hier volop aanwezig is.

De kolonies maken onderdeel uit van het leefgebied van de Roek in Limburg die in de jaren negentig van de vorige eeuw en in de eerste jaren van deze eeuw, vooral in het Maasdal ten zuiden van Roermond en de Zuid-Limburgse beekdalen werden aangehouden. UMMELS et al. (2006) geven aan dat dit verspreidingspatroon vooral te danken is aan de combinatie van geschikte voedselgebieden, vooral graslanden met een relatief hoge grondwaterstand, en nestplekken (meestal loofbosjes). Blijkbaar zijn de vaak vochtige graslanden op löss ook in trek, want op de graslanden op de flanken van het Plateau van Margraten worden eveneens vaak vele Roeken aangetroffen. Nabij de Keutenberg vindt dagelijks trek plaats vanuit de broedkolonies in het Geuldal onder andere via de Engweger grub naar de graslanden op het plateau en plateauwand om te foerageren. Ook worden regelmatig op akkers foeragerende Roeken aangetroffen, vooral na de oogst.

De verspreiding in Limburg buiten de broedtijd is veel ruimer dan daarbinnen (UMMELS et al., 2006). In de winter worden de lokale broedvogels aangevuld met kleine aantallen overwinteraars. De vogels doen zich te goed aan oogstresten (onder meer suikerbieten en maïs), vers ingezaaid wintergraan en ongewervelden (zoals regenwormen en emelten) die zich met name in grasland ophouden (UMMELS et al., 2006). De soort zelf is dus zeker niet zeldzaam in dit gebied. Een Roek met vergroeide snavel werd er echter, voor zover bekend, niet eerder tussen waargenomen.

Snavelvergroeiingen bij vogels

Meldingen van Roeken met vergroeide snavels

FIGUUR 1

De vreemde Roek (*Corvus frugilegus*) van het Engwegerveld (foto: Paul Veltman).

in de literatuur zijn moeilijk te vinden. Voor zover bekend zijn geen literaturopgaven uit Limburg bekend (persoonlijke mededeling Jo van der Coelen). Wel zijn tijdens het onderzoek dat Jacques Ummels sinds 1976 naar de stand van de Roek in Limburg doet, diverse malen Roeken gezien met een licht afwijkende snavels. Het ging daarbij om afwijkingen van enkele millimeters snavelverlenging, waarbij de bovensnavel meestal langer was dan de ondersnavel. De enige aantekening van een ernstig vergroeide snavel tijdens dit onderzoek, betreft een waarneming op 7 maart 1982 op het vliegveld in Ulestraten. Het betrof een Roek met een vergroeiing van de bovensnavel van wel vier à vijf centimeter. Net als de Roek van het Engwegerveld had deze Roek daar bij het voedsel vergaren schijnbaar geen last van (schriftelijke mededeling Jacques Ummels).

Tevens is een waarneming bekend uit 1967 van een vergroeide snavel bij een Roek nabij Deurne (Noord-Brabant). Het ging hier om een Roek die zich met maïskorrels wist te voeden door ze met de snavel op te pikken, omhoog te gooien en vervolgens op te vangen. Hij was, in tegenstelling tot zijn soortgenoten, nog druk bezig zijn voedsel te verzamelen, en had blijkbaar meer tijd nodig om zijn voedsel te verzamelen, wat er op zou kunnen wijzen dat hij toch hinder ondervond van zijn handicap (ANONYMUS, 1967).

Ook andere vogelsoorten weten te overleven met snavelvergroeiingen. JUKEMA (1983)

meldt een Scholekster (*Haematopus ostralegus*) met gekruiste snavelhelften die desondanks foerageert op openstaande mossels en blaasjeswier tussen basaltblokken. Hij meldt verder snavelvergroeiingen bij Wulp (*Numenius arquata*) en Goudplevier (*Pluvialis apricaria*). Een rondje op het internet levert verder waarnemingen op van vergroeide snavels bij Roek, Buizerd (*Buteo buteo*), Zilvermeeuw (*Larus argentatus*), Zwarte kraai (*Corvus corone*), Zanglijster (*Turdus philomelos*), maar natuurlijk ook bij gehouden vogelsoorten. Het Vogelrevalidatiecentrum in Zundert (Noord-Brabant) meldt dat snavelvergroeiingen met enige regelmaat gemeld worden en dat het vooral kraaiachtigen betreft. Veel informatie over de precieze oorzaken is echter nauwelijks te vinden. VAN KOOTEN (2008) meldt vergroeiing van de snavel vanwege gebrek aan vitamines, met name vitamine D, maar dit zal ongetwijfeld meer betrekking hebben op gehouden vogels dan op in het wild levende vogels. JUKEMA (1983) meldt als oorzaak een eerdere beschadiging van de snavel door het eten van schelpdieren. Doordat de snavelhelften niet meer goed op elkaar aansluiten overtreft de groei van de snavel de slijtage en kunnen vreemde vergroeiingen ontstaan. Ook andere meldingen op internet wijzen in die richting. JUKEMA (1983) meldt in het geval van Scholeksters dat een aantal vogels met een handicap het nog lang weet vol te houden, maar concludeert wel dat ze zeer zeker een slechtere conditie hebben vanwege de hoeveelheid vorst-

slachtoffers die zijn gevonden.

Een inventarisatie bij andere vogelasiels geeft geen duidelijk beeld of dit verschijnsel regelmatig voorkomt; wel is duidelijk dat dit nooit de oorzaak is dat de soort gebracht wordt. Of de Roek van het Engweg-erveld met de vreemdgroei van zijn snavel wist te overleven, is niet te zeggen. De vogel is in ieder geval nooit terug gezien.

Dankwoord

Jacques Ummels, Boena van Noorden, Anne Margriet Veldhorst en Jo van der Coelen worden bedankt voor het aanleveren van

informatie en/of het becommentariëren van het artikel. De benaderde vogelopvangcentra worden bedankt voor de verstrekte informatie.

Paul Veltman, Mirjam van Asperen & Guido Verschoor

Literatuur

- ANONYMUS, 1976. Roek met vergroeiende snavel. Het Vogeljaar 24(2):101.
- JUKEMA, J., 1983. Scholekster *Haematopus os-*

tralegus met gekruiste snavelhelften. *Limosa* 56(4):259-260.

- PROVINCIE LIMBURG, 2008. Natuurgegevens provincie Limburg. 23 juni 2008. <http://broedvogels.limburg.nl/site/planten/start.HTM>.
- KOOTEN, A. VAN, 2008. Vogelproblemen.nl. Vitaminen. 2005. 1 augustus 2008. <http://www.vogelproblemen.nl/vitamines.html>.
- UMMELS, J., F. HUSTINGS & B. VAN NOORDEN, 2006. Roek. In: Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, Avifauna van Limburg. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Roermond: 606-610.

RECENT VERSCHENEN

BRAKONA, 2008. Brakona jaarboek 2006-2007.

Vlaams-Brabantse koepel voor Natuurstudie, Mechelen (186 pp.). Diverse auteurs. Dit dubbele Brakona jaarboek is te verkrijgen door € 19,- (inclusief verzendkosten) te storten op rekeningnummer 230-0524745-92 (Bic: GEBABEBB; IBAN: BE12230052474592) ten aanzien van Natuurpunt Studie vzw, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen (België) met de vermelding van naam, "Brakona Jaarboek 2006-2007" en het aantal te bestellen exemplaren.

Het Brakona Jaarboek 2006-2007

bevat een dertiental interessante artikelen over natuurstudies die de voorbije twee jaar plaatsvonden in de provincie Vlaams-Brabant. De artikelen zijn met name interessant omdat de natuurwaarden in Vlaams-Brabant gelijkenis vertonen met die van bepaalde regio's in de provincie Limburg. Zo bevat het jaarboek een artikel over het succes van gorzen in akkerreservaten. Daarnaast doet het verslag van een zoektocht naar de historische en actuele verspreiding van de Hazelmuis en in een ander artikel worden de oorzaken van de achteruitgang van de Eikelmuis beschreven. Aandacht wordt even-

eens besteed aan het veldonderzoek naar het Vliegend hert. Verdere onderwerpen zijn de biodiversiteit van een militair domein, veranderingen in de korstmosflora in de provincie Vlaams-Brabant en de populatiedynamica van de Europese haas. Aandacht is er ook voor de Tijgerspin, broedvogels, zweefvliegen, wasplatenweiden, Grote pimpernel en ijzerzandsteengroeves.

HEIJLIGERS, H.W.G., 2008. Het Straelensbroek. Amfibieën-, libellen- en planteninventarisatie 2007.

Stichting Natuurprojectenbureau De Lierlei, Roermond (12 pp.). In opdracht van Stichting het Limburgs Landschap, Arcen. Meer informatie over dit rapport is te verkrijgen bij de Stichting Natuurprojectenbureau 'De Lierlei', e-mail: lierelei@nhgl.org of bij het kantoor van het NHGL in Roermond.

Het Straelensbroek is een natuurgebied van Stichting het Limburgs Landschap ten oosten van Arcen dat voornamelijk bestaat uit vochtige graslanden met poelen. Deze rapportage betreft een verslag van een inventarisatie in 2007 naar de amfibieën, libellen en planten van

het gebied. Na een korte beschrijving van de inventarisatiemethode, volgt een beschrijving van de resultaten. Deze worden gepresenteerd in de vorm van tabellen en een korte bespreking ervan.

Er werden zeven soorten amfibieën aangetroffen, waaronder op één locatie de Heikikker. Oude waarnemingen van Gladde slang en Levenbarende hagedis konden niet bevestigd worden. Van de 27 aangetroffen libellen, staan er drie op de Rode lijst, namelijk Bruine winterjuffer, Tengere pantserjuffer en Beekoeverlibel. Verder werden 115 plantensoorten aangetroffen. Opvallend zijn de goed ontwikkelde zeggenvegetaties en de aanwezigheid van onder andere Moeraskartelblad en Sterzegge.

Heijligers, H.W.G., 2008. De Paardekop. Inventarisatie van libellen en herpetofauna (2003-2005).

Stichting Natuurprojectenbureau De Lierlei, Roermond (10 pp.). In opdracht van Stichting De Marke en Gemeente Venray. Meer informatie over dit rapport is te verkrijgen bij de Stichting Natuurprojectenbureau 'De Lierlei', e-mail: lierelei@nhgl.org of bij het kantoor van het NHGL in Roermond.

De Paardekop is een Peelrestant van ongeveer 150 ha ten zuiden van Ysselstein in de Gemeente Venray. Het gebied bestaat grotendeels uit dennenbos. In deze bossen liggen plaatselijk veenrestanten. Ongeveer 30 ha bestaat uit heide met enkele vennen. Het gebied wordt begraaasd met schapen. In de periode 2003 tot en met 2005 is er de aanwezigheid van amfibieën,

libellen en reptielen onderzocht. De resultaten ervan worden, evenals de inventarisatiemethode, beschreven in dit rapport. Ook worden andere gegevens van deze diergroepen op de Paardekop betrokken bij de conclusies. Met een totaal van 30 soorten libellen, waaronder de Venwitsnuitlibel, is het gebied waardevol te noemen. Ook het algemeen voorkomen van de Rode lijstsoorten Vinpootsalamander, Heikikker en Poelkikker is bijzonder. De Gladde slang is gedurende het onderzoek niet meer aangetroffen, en de kans dat dit reptiel er nog voorkomt wordt als uiterst gering ingeschat.

Wie zijn rapport, boek, etc. opgenomen wil zien in deze rubriek, kan een literatuurverwijzing met korte inhoudsbeschrijving en bestelwijze opsturen naar de redactie o.v.v. 'recent verschenen'. De publicaties moeten betrekking hebben op voor Limburg relevante onderwerpen.

De meeste in deze rubriek besproken rapporten kunnen worden ingezien op het kantoor van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg (tel. 0475-386470).

ONDER DE AANDACHT

LIKONA-DAG

Op zaterdag 17 januari 2009 organiseert de Limburgse Koepel voor Natuurstudie (LIKONA) haar jaarlijkse contactdag. Vanaf 8.45 uur is iedereen welkom in Gebouw D van de Universiteit Hasselt, Campus Diepenbeek. Na een plenaire zitting volgen korte presentaties over lopende onderzoeken. Hierna vergaderen alle werkgroepen. In de namiddag worden langere voordrachten gegeven over wetenschappelijk onderzoek in Limburg. De deelname is gratis, maar inschrijven is noodzakelijk (vóór 10 januari). Het volledige programma van de contactdag is te vinden op internetpagina www.limburg.be/likona. Hier kan men ook terecht voor inlichtingen en inschrijvingen.

LIMBURGSE VOGELS 2008

De jaareditie 2008 van Limburgse Vogels is verschenen en telt maar liefst 100 pagina's en is volledig in kleur. In dit prachtige boekwerk staan artikelen over de bijzondere broedvogels in de bossen van Zuidoost-Limburg.

Verder wordt ingegaan op de ontwikkeling rondom de Kortsnavelboomkruiper die zich vanuit Zuid-Limburg heeft uitgebreid naar Midden- en Noord-Limburg. De Grauwe klauwier is inmiddels in Zuid-Limburg een vaste bewoner en heeft zijn leefgebied uitgebreid naar 38 territoria. Bovendien is het grootscheepse ruigedrag van de

Kuifeenden op de Lange Vlieter bij Heel. Verder lezen we dat Hamstergebieden zeer rijk zijn aan akkervogels. Daarnaast staan er artikelen in over de invasie van Pimpelmezen en over de Ruigpootbuizerd in Limburg. Natuurlijk ontbreken de overzichten over bijzondere (broed)vogels in Limburg niet.

Het nummer is te bestellen door overmaking van € 10,50 (niet-leden € 13,-), inclusief verzendkosten op postgiro 1134234 ten name van Natuurhistorisch Genootschap Limburg onder vermelding van "Limburgse Vogels 2008". Voor België gelden dezelfde bedragen, over te maken op giro 000-1507143-54.

NIEUWE PENNINGMEESTER GEZOCHT

Onze penningmeester, Leo Hobus, heeft na enkele zeer actieve jaren als penningmeester, te kennen gegeven deze functie over te willen dragen. Het bestuur van het Natuurhistorisch Genootschap is dus op zoek naar iemand die bereid en in staat is om als vrijwilliger het penningmeesterschap van het Genootschap op zich te nemen. De financiën vormen een belangrijke motor van het Genootschap. De penningmeester heeft hierin een essentiële rol. Om de financiële positie van de vereniging gezond te houden, gaat het niet alleen om het voeren van een accurate boekhouding, het opstellen van de begroting en het maken van de jaarrekening. Zeker zo belangrijk is het om het financiële en economische beleid van de vereniging te formuleren en slimme keuzes bij de uitvoering ervan voor te stellen en waar te maken. Dat is een uitdagende functie. Als penningmeester ben je lid van een collegiaal bestuur, waarin ieder zijn eigen

taak heeft, maar de verantwoordelijkheid gezamenlijk gedragen wordt. Wij zoeken iemand met een bedrijfskundige, economische of administratieve opleiding op HBO- of academisch niveau en/of ruime ervaring op een van deze gebieden. Kennis van de natuur is daarbij mooi meegenomen, maar zeker geen vereiste.

Heb je belangstelling, of ken je iemand die voor deze functie in aanmerking komt? Neem dan contact op met het kantoor van het Natuurhistorisch Genootschap, tel. 0475-386470.

Het Dagelijks Bestuur

FOTO'S GEVRAAGD ATLASSEN

De samenstellers van de nieuwe zoogdieren- en herpetoatlas zijn op zoek naar fotomateriaal. De gevraagde foto's van de zoogdieren, amfibieën en reptielen dienen bij voorkeur in

FOTO: H. HEIJLIGERS

Limburg gemaakt te zijn. Ook afwijkende dieren (kleurafwijkingen) zijn welkom, alsmede detailopnamen. Indien u fotomateriaal wilt aanleveren, kunt u contact met ons opnemen via e-mailadres: foto@nhgl.nl of met het kantoor van het genootschap (tel. 0475-386470). Het fotomateriaal dient uiterlijk op woensdag 7 januari in ons bezit te zijn.

*Henk Heijligers & Bert Morelissen,
Fotostudiegroep*

BINNENWERK BUITENWERK

OP DE INTERNETPAGINA WWW.NHGL.NL IS DE MEEST ACTUELE AGENDA TE RAADPLEGEN

● **ZONDAG 4 JANUARI** organiseert de **Werkgroep Driestruik** een werkdag heide plaggen. Aanvang om 9.00 uur bij de verzinkte poort aan de Driestruikweg. Vanuit Roermond richting Vlodrop op de N570 (Keulsebaan) voorbij de nieuwe gevangenis de eerste landweg na 500 m. De dag duurt tot 13.00 uur. Graag aanmelden

bij Wouter Jansen (tel. 0475-326798).

● **ZONDAG 4 JANUARI** leidt Rob van der Laak voor **Kring Heerlen** een watervogel excursie naar de Eijsder Beemden. Vertrek om 8.00 uur vanaf de parkeerplaats aan de Spooringsel vlakbij de overweg te Heerlen.

● **DINSDAG 6 JANUARI** verzorgt de **Mossenstudiegroep** een practicum in het IVN-gebouw te Ransdaal. Verplichte

opgave bij Paul Spreuwenberg (tel. 045-5310661).

● **DONDERDAG 8 JANUARI** verzorgt de **Mollusken Studiegroep Limburg** een werkvond in Maastricht bij Gerard Majoor thuis. Aanvang 20.00 uur. Verplichte opgave via mollusken@nhgl.nl.

● **DONDERDAG 8 JANUARI** houdt John Hannen voor **Kring Roermond** een le-

zing over Hattem, Het Veen en Breidberg (nieuwe natuur rondom Roermond). Aanvang 20.00 uur in het GroenHuis in Roermond.

● **VRIJDAG 9 JANUARI** organiseert de **Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven** een ledenavond in het Natuurhistorisch Museum Maastricht. Aanvang 19.30 uur.

● **ZONDAG 11 JANUARI** leidt John

Adams (tel. 045-5723169) voor de **Plantenstudiegroep** een winterwandeling langs de kastelen in het Geleenbeekdal. Vertrek om 10.00 uur vanaf de parkeerplaats van Motel van der Valk te Heerlen.

● **MAANDAG 12 JANUARI** houdt Paul Voskamp voor **Kring Heerlen** een lezing over de Oehoe. Aanvang om 20.00 uur in de zaal van de Botanische Tuin, St. Hubertuslaan 74 te Kerkrade (Terwinselen).

● **DINSDAG 13 JANUARI** verzorgt de **Mossenstudiegroep** een practicum in het

IVN-gebouw te Ransdaal. Verplichte opgave bij Paul Spreuwenberg. (tel. 045-5310661).

● **DONDERDAG 15 JANUARI** houdt de **Paddenstoelenstudiegroep** zijn nieuwjaarsbijeenkomst aan de Ransdalerweg 64 te Ransdaal. Aanvang 19.30 uur.

● **VRIJDAG 16 JANUARI** houdt Jan Linden een presentatie over de flora en fauna van Zuid-Afrika voor de **Plantenstudiegroep**. Aanvang 20.00 uur in het Natuurhistorisch Museum te Maas-tricht.

● **DINSDAG 20 JANUARI** verzorgt de **Mossenstudiegroep** een practicum in het IVN-gebouw te Ransdaal. Verplichte opgave bij Paul Spreuwenberg. (tel. 045-5310661).

● **ZONDAG 25 JANUARI** leiden Mark en Doreen Verhaegh (tel. 046-4526239) voor de **Plantenstudiegroep** een winterwandeling door het Geleenbeekdal bij Sweikhuizen. Vertrek om 10.00 uur vanaf NS-station Spaubeek.

● **ZONDAG 25 JANUARI** organiseert de **Werkgroep Driestruik** een werkdagbramen, struiken en bomen afzetten.

Start om 9.00 uur bij de verzinkte poort aan de Driestruikweg. De dag duurt tot 13.00 uur. Graag aanmelden bij Wouter Jansen (tel. 0475-326798).

● **DINSDAG 27 JANUARI** verzorgt de **Mossenstudiegroep** een practicum in het IVN-gebouw te Ransdaal. Verplichte opgave bij Paul Spreuwenberg. (tel. 045-5310661).

● **VRIJDAG 30 JANUARI** organiseert de **Vissenwerkgroep** een varia-avond. Aanvang om 20.00 uur in het Groenhuis te Roermond.

COLOFON

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP IN LIMBURG

ADRES

Godsweerderstraat 2, 6041 GH Roermond, tel. 0475-386470, kantoort@nhgl.nl, www.nhgl.nl.

DAGELIJKS BESTUUR

F. Coolen (voorzitter), D. Frissen (secretaris), L. Hobus (penningmeester), R. Geraeds (ondervoorzitter) & H. Tolkamp (plaatsvervangend secretaris).

KANTOOR

O. Op den Kamp, J. Schiebroek, N. Huizenga, S. Teeuwen & J. Cuypers.

LEDENADMINISTRATIE

O. Weinreich, ledenadministratie@nhgl.nl. Giro: 1036366. BIC: PSTBNL 21, IBAN: NLO6 PSTB 0001 0363 66 België: 000-1501743-54.

LIDMAATSCHAP/BESTELLINGEN

€ 27,50 p/j. Leden t/m 23 j. & 65+ € 13,75; bedrijven, verenigingen, instellingen e.d. € 82,50. Publicaties zijn te bestellen bij bureau NHGL. Losse nummers € 4; leden € 3,50 m.u.v. themanummers (incl. porto).

PADDESTOELENSTUDIEGROEP

P. Kelderman, Herkenboskerweg 23, 6301 EG Valkenburg, paddestoelen@nhgl.nl.

PLANTENSTUDIEGROEP

O. Op den Kamp, Canisiusstraat 40, 6462 XJ Kerkrade, planten@nhgl.nl.

SPRINKHANENSTUDIEGROEP

W. Jansen, Wilhelminalaan 85, 6042 EM Roermond, sprinkhanen@nhgl.nl.

STUDIEGROEP ONDERAARDSE KALKSTEENGROEVEN

G. Beckers, Moesdaal 65, 6228 HX Maastricht, sok@nhgl.nl.

VISSENWERKGROEP

V. van Schaik, Hoosveld 56, 6075 DB Herkenbosch, vissen@nhgl.nl.

VLINDERSTUDIEGROEP

J. Queis, Spaanse singel 2, 6191 GK Beek, vlinders@nhgl.nl.

VOGELSTUDIEGROEP

R. van der Laak, Bethlehemstraat 34, 6418 GK Heerlen, vogels@nhgl.nl.

WATZITDAAR.NL

A. Heijnen, Mockenborg 44, 6228 CR Maastricht, watzitdaar@nhgl.nl.

WERKGROEP DRIESTRIJK

W. Jansen, Wilhelminalaan 85, 6042 EM Roermond, driestruik@nhgl.nl.

ZOOGDIERENWERKGROEP

J. Regelink, Heuvenseweg 13, 6991 JH Rheden, zoogdieren@nhgl.nl.

KRINGEN

KRING HEERLEN

P. Spreuwenberg, Kleikoeleweg 25, 6371 AD Landgraaf, heerlen@nhgl.nl.

KRING MAASTRICHT

B. Op den Camp, Ambiorixweg 85, 6225 CJ Maastricht, maastricht@nhgl.nl.

KRING ROERMOND

M. de Ponti, Parklaan 10, 6045 BT Roermond, roermond@nhgl.nl.

KRING VENLO

J. Eenshuistra, L. van Beierenstraat 1, 5913 VM Venlo, venlo@nhgl.nl.

KRING VENRAY

H. Alards, Dokter Kortmannweg 24, 5804 BA Venray, venray@nhgl.nl.

NATUURHISTORISCH MAANDBLAD

REDACTIE

G. Verschoor & O. Op den Kamp (hoofdredactie), H. Heijligers, J. Hermans, M. Lejeune, A. Lenders, A. Ova & J. Willems. redactie@nhgl.nl.

RICHTLIJNEN VOOR KOPIJ-INZENDING

Diegenen die kopij willen inzenden, dienen zich te houden aan de richtlijnen voor kopij-inzending. Deze kunnen worden aangevraagd bij de redactie of zijn te bekijken op www.nhgl.nl.

BASISONTWERP

J. Bruustens, grafisch ontwerper, Maastricht.

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, Grafische communicatie, Maastricht, mvandemanakker@xs4.all.nl.

EDITING SUMMARIES

J. Klerkx, Maastricht.

DRUK

SHD Grafimedia, Swalmen.

COPYRIGHT

Auteursrecht voorbehouden. Overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0028-1107

provincie limburg

Het uitgeven van het Natuurhistorisch Maandblad wordt mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de provincie Limburg.

STICHTINGEN

STICHTING NATUURPUBLICATIES LIMBURG

Uitgever van publicaties, boeken en rapporten, snl@nhgl.nl.

STICHTING DE LIERELEI

Projectbureau voor onderzoek van natuur en landschap in Limburg, lierelei@nhgl.nl.

STICHTING NATUURBANK LIMBURG

Stichting voor het beheer van de waarnemingsgegevens van het NHGL, natuurbank@nhgl.nl.

STICHTING IR. D.C. VAN SCHAÏK

Stichting voor het beheer van onderaardse kalksteengroeven in Limburg. Postbus 2235, 6201 HA Maastricht, vanschajkstichting@nhgl.nl.

STUDIEGROEPEN

FOTOSTUDIEGROEP

B. Morelissen, Agrimonie 14, 5931 ST Tegelen, foto@nhgl.nl.

HERPETOLOGISCHE STUDIEGROEP

D. Frissen, Hemelrijkstraat 6, 6301 AK Valkenburg, herpetofauna@nhgl.nl.

LIBELLENSTUDIEGROEP

J. Hermans, Hertestraat 21, 6067 ER Linne, libellen@nhgl.nl.

MOLLUSKEN STUDIEGROEP LIMBURG

S. Keulen, Mesweg 10, 6336 VT Hulsberg, mollusken@nhgl.nl.

MOSSENSTUDIEGROEP

P. Spreuwenberg, Kleikoeleweg 25, 6371 AD Landgraaf, mossen@nhgl.nl.

GENOOTSCHAPSDAG

28 FEBRUARI 2009

Op zaterdag 28 februari 2009 organiseert het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg de 12^e editie van de Genootschapsdag in het Bisschoppelijk College Broekhin, Bob Bouwmanstraat 30-32 in Roermond.

De dag is voor iedereen (leden en niet-leden) gratis toegankelijk. Naast het bijwonen van een groot aantal interessante lezingen gaat het deze dag ook om het aanhalen van contacten met andere natuurliefhebbers en het bezoeken van de boekenmarkt.

Het programma start om 10.00 uur (zaal open om 9.30 uur) en duurt tot 16.00 uur. In het ochtendprogramma worden door middel van korte lezingen allerlei bijzonderheden uit de Limburgse natuur gepresenteerd, in de middag worden langere lezingen gehouden.

Wegens het succes van volgend jaar vindt ook dit jaar weer de Limburgse natuurquiz plaats. De makers hebben beloofd het dit jaar weer spannend te maken voor iedereen met kennis van de Limburgse natuur.

De onderwerpen die op de Genootschapsdag aan bod komen vindt u hieronder. Het meest actuele programma van de Genootschapsdag is te vinden op de internetpagina van het NHGL: www.nhgl.nl, onder de rubriek 'Binnenwerk Buitenwerk'.

ONDERWERPEN GENOOTSCHAPSDAG

- **Project Maas in beeld, resultaten van 15 jaar natuurontwikkeling** (Maas in beeld, Gijs Kurstjens).
- **Vismigratie in Maas en Jeker** (Gerard ter Laak).
- **Het belang van groeven in het najaar voor vleermuizen** (Zoogdierenstudiegroep, Renee Jansen).

- **Orchideeën en hun bestuivers** (Plantenstudiegroep, Jean Claessen & Jacques Kleijnen).
- **De Muurhagedis langs de spoorlijn Maastricht-Lanaken** (Herpetologische Studiegroep, Denis Frissen).
- **Het Melickerven** (Harry van Buggenum).
- **Het Nachtvlindermonitoringsproject** (Nachtvlindermonitoringsproject Limburg, Guido Verschoor).
- **De Limburgse Natuurquiz** (Kring Heerlen, Olaf Op den Kamp & John Adams)
- **De Ringslang** (Herpetologische Studiegroep, Victor van Schaik).
- **Voorkomen van de Gaffellibel in een gekanaliseerde beek** (Libellenstudiegroep, Rob Geraeds).
- **Terug- en vooruitblik inventarisatieweekend 2008/2009** (NHGL, Olaf Op den Kamp).
- **Eikelmuizen in het Savelsbos** (Zoogdierenstudiegroep, Jean Creuwels).
- **De invloed van Wilde zwijnen op Adders** (Herpetologische studiegroep, Ton Lenders).
- **De opmars van de Middelste bonte specht in Limburg** (Vogelstudiegroep, Jan Joost Bakhuizen).

DEELNAME EN AANMELDING

Deelname aan deze dag is voor iedere natuurliefhebber gratis. Aanmelden is niet nodig. Tijdens de pauzes kunt u gebruik maken van een lunch. Broodjes zijn te koop tijdens de lunch. Koffie en thee zijn de gehele dag verkrijgbaar.

Verdere informatie kunt u inwinnen op het kantoor van het Natuurhistorisch Genootschap, Godswaerderstraat 2, 6041 GH Roermond, tel. 0475-386470 of e-mail: kantoor@nhgl.nl.

FOTO'S: O. OP DEN KAMP

INHOUDSOPGAVE

1 DE RIJN-GLASSLAK VOOR HET EERST IN LIMBURG GEVONDEN

G. Majoor & S. Keulen

De Rijn-glasslak is een zeer zeldzame soort en staat op Rode lijst. Voor het eerst werd deze slak in Limburg gevonden, op één plek langs de Worm. Dit betreft tevens de eerste vondst in het stroomgebied van de Maas. De vindplaats in Rimburch sluit aan op de westgrens van het areaal in Duitsland.

5 *Drymonia obliterata*, een nieuwe nachtvlinder voor Nederland?

M. Prick & G. Smeets

Tijdens nachtvlinderonderzoek afgelopen zomer is in de Vijlener bossen *Drymonia obliterata* waargenomen. De vlinder is na 40 jaar het tweede waargenomen exemplaar van deze soort in Nederland. Omdat de vlinder nog geen officiële Nederlandse naam heeft, stellen de auteurs voor om in navolging van een auteur uit Antwerpen deze vlinder voortaan 'Beukentandvlinder' te noemen.

8 WAARNEMINGEN AAN PAAIENDE BEEKPRIKKEN IN DE NIEUWE VISPASSAGE BIJ DE GITSTAPPERMOLEN TE VLODROP

R. Gubbels

Het Waterschap Roer en Overmaas heeft een nieuwe vispassage in de Rode Beek aangelegd bij de Gitstappermolen in Vlodrop. Begin mei 2008 werden de eerste paarijpe Beekprikken, een doelsoort voor de Rode Beek, waargenomen. Uit monitoring blijkt dat de vis de passage benut als voortplantingshabitat. Of ook prikken naar bovenstroomse beektrajecten gemigreerd zijn, is niet met zekerheid vastgesteld.

13 WILD KATTEKRUID NOG STEEDS IN ZUID-LIMBURG

O. Op den Kamp

Wild kattekruid groeit op droge plekken op kalkrijke grond, vaak tussen struiken of in een ruige vegetatie en dikwijls op verstoorde grond in onkruidgemeenschappen. Toch is de plant geen gewone soort. In Nederland is Wild kattekruid zeldzaam en het aantal groeiplaatsen neemt af. Later maaien van de groeiplaatsen kan mogelijk een oplossing bieden.

17 MEDEDELING

Roeke-loos

Een vreemde Roek in het Engwegerveld

18 RECENT VERSCHENEN

19 ONDER DE AANDACHT

19 BINNENWERK BUITENWERK

20 COLOFON